jaargang 21 - no. 10
oktober 1966

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

Redactie: Marc Andries, Frans de Bruyn, T. Haan (secretaris), Ger Harmsen, Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, A. J. Vermeersch, W. F. Wertheim.

Redactiesecretariaat: Deijlerweg 123, Wassenaar.
Bijdragen adresseren aan het secretariaat, in drievoud en voorzien van retourporto.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes, Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. Dr. B. Delfgaauw, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein–Verschoor, Dr. Th. van Tijn, Dr. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120–2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 19,50 per jaar (*f* 10,– per half jaar). Voor België Bfr. 295 per jaar. Andere landen *f* 25,–. **Studenten-abonnement resp. *f* 15,– en Bfr. 237,50.**
Betaling van abonnementen, die niet door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers, auteurs-exemplaren, overdrukken etc. en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

Jos Vandeloo

IN EEN OPTOCHT ZAG IK VAANDELS

In een optocht zag ik vaandels
en een man die met zijn tanden
een belgische vlag verscheurde
en een andere man aanbad de vlag
met de vlammend rode waalse haan
en een derde drukte het vaandel met
de zwarte vlaamse leeuw aan zijn hart
en allen waren diep ontroerd
maar ik begreep ze niet
een man werd begraven
op zijn kist lagen decoraties
en een flapperende driekleur
en iemand praatte over het vaderland
maar alle vaderlanden zijn verschillend
de dode kon niets meer doen
om mij te doen begrijpen
misschien zou het vruchteloos zijn
geweest ik weet het niet
want ook hem begreep ik niet
en overal liepen mensen met vlaggen
tricoloren wimpels en banieren
in stoeten optochten en processies
biddend marsjerend of luid roepend
opstappend in extase achter vaandels
in alle mogelijke barbaarse kleuren
engelse duitse franse hollandse belgische
italiaanse russische amerikaanse
en veel die ik niet kende
en ook de man met de rode haan
en ook de man met de zwarte leeuw
en ze vroegen me waarom ik niet meedeed
maar ik doe niet graag mee met velen
en ik kon ook niet want vlaggen
zijn altijd met bloed en tranen besmeurd.

Th. J. Hooning

OORLOG ALS BESTAANSMIDDEL

1. *Een ideologische oorlog.*

De oorlog in Vietnam wordt in de meeste Westerse dagen weekbladen voorgesteld als bovenal een ideologische strijd. 'De Democratie' vecht om een 'dreigende opmars' van 'het Communisme' tegen te houden; Amerika strijdt voor Vrijheid, Gerechtigheid en Vrede. De Amerikaanse soldaat is de nobele ridder die het monster van het Communisme bedwingt. Zoals in het Marxisme het begrip 'bourgeoisie' en alle daarvan afgeleide begrippen vaak de plaats innemen van zelfstandig denken, zo is het ook met het begrip 'Communisme': we worden geacht naar onze portemonnaie te grijpen en onze revolver te trekken, wanneer we dat woord horen of lezen. Het is een begrip, dat bij de gemiddelde krantenlezer geen verstandelijke voorstelling oproept, maar een samenstel van emotionele reacties. Maar niet alleen denkluiheid en misleiding liggen ten grondslag aan de ideologische rechtvaardiging van de Vietnamese oorlog. De mens heeft er behoefte aan zijn oorlogen voor te stellen als nobele zaken en ook oorlogen die een zuiver roofkarakter dragen, krijgen een ideologisch doel. Van Heutz ging uit om Atjeh te 'pacificeren'; toen Leopold II zich opmaakte voor zijn moord- en roofexpeditie in de Kongo, stichtte hij een 'Maatschappij tot Verspreiding van het Christendom en de Beschaving'. Ook brute machtspolitiek hult zich in een wolk van rechtvaardigende woorden; de inspanning die nodig is om deze wolk te verdrijven, is voor de meeste mensen te groot. We zijn te beschaafd om onszelf te kunnen toegeven, dat we anderen vermoorden, omdat we hun land of hun grondstoffen tegen een lage prijs of gratis willen hebben en onze beschaving heeft het ver genoeg gebracht om te zorgen voor het verbale rookgordijn, waarachter de belangen schuilgaan. Een goed voorbeeld van een discussie die zich in vrijwel volledige

isolatie van de realiteit afspeelde, is het Eerste Kamerdebat naar aanleiding van de Vietnam-motie van de P.S.P. De minister en het ene Kamerlid na het andere gedroegen zich als een versleten gramofoonplaat.

Een ideologische rechtvaardiging voor het handelen kan op cynische wijze worden ontworpen, maar meestal is het ingewikkelder; ook de opstellers er van: de journalisten, de adviseurs, de ministers, de hele bent van serviele intellectuelen geloven vaak oprecht in hun gedachtenspinsels. Zij en hun lezers geloven oprecht, dat de wereld ten onder gaat als Vietnam communistisch wordt, wat dat dan ook moge zijn. De Amerikaanse soldaten die een gebed naar de hemel opzenden vóór zij tot actie overgaan, geloven oprecht, dat zij een Gode welgevallig werk doen en hebben er meestal geen idee van waarvoor zij worden gebruikt.

De oorlog in Vietnam is als ideologisch conflict vergelijkbaar met twee andere grote botsingen in deze eeuw: de burgeroorlog in Rusland na 1917 en de Spaanse Burgeroorlog. Ook in deze conflicten stonden revolutionairen tegenover reactionairen. In alle drie de gevallen heeft de interne strijd internationale gevolgen en wordt er volgens de belangen positie gekozen. In alle drie de gevallen is er interventie vanuit het buitenland op grond van economische belangen en uit vrees, dat de revolutie zal overslaan. In alle drie de gevallen is die vrees begrijpelijk: de Russische Revolutie had kunnen overslaan naar Duitsland en Italië; in Frankrijk zou de Volksfrontregering het langer dan een jaar hebben uitgehouden als in Spanje de democratie niet was aangevallen door het verbond van feodalisme, leger en kerk. Ook in Vietnam speelt de vrees voor overslaan van de revolutie een rol: als de Vietcong wint dan versterkt dit de hoop in alle onderontwikkelde gebieden op een economische emancipatie; als de Amerikanen winnen is tenminste voor vele decenniën de kans op die emancipatie verkeken. Want zoals in Spanje niet alleen de Spaanse boeren en arbeiders verloren, maar aan het gehele Europese proletariaat een klap werd toegebracht, waardoor het prestige van het Fascisme nog meer werd vergroot, zo is het ook in Vietnam: de rol van Amerika is vergelijkbaar met die van Duitsland en Italië in Spanje. Premier Ky zal de eerste zijn om dat toe te geven.

Van de oorlog in Vietnam wordt nog niet zo heel lang in het Westen ingezien, dat het ook een burgeroorlog is en dat het niet alleen een poging is van een kleine, voor communistisch uitgemaakte minderheid, die een vrijheidlievend volk onder een dictatuur wil brengen. Nog in november 1965 schreef P. J. Honey, dat de oorlog een agressie van het Noorden tegen het Zuiden was, dat hij bij zijn bezoek in Zuid-Vietnam van een burgeroorlog niets had kunnen zien en dat de regering Ky bezig was met een revolutionair hervormingsprogramma, waaraan honderden studenten van harte meewerkten door in de vacantie onbetaald werk te verrichten; hij vond de situatie er meer stabiel dan in de twee voorafgaande jaren [1]). Dit werd gepubliceerd nog geen half jaar vóór er in Zuid-Vietnam bloedige onlusten tegen de regering uitbraken. En Honey is niet de eerste de beste onnozele hals die niet zou kunnen weten, waarover hij schrijft: hij is Reader in de Vietnamese geschiedenis en cultuur aan de Universiteit van Londen en is één van de weinige Europeanen die de taal van het land spreken. Zelfs de Amerikanen waren in 1965 gaan inzien, dat er in Zuid-Vietnam zo iets als een burgeroorlog was. Constateringen als die van Honey zijn typisch voor een ideologische oorlog: men ziet wat men wil zien, vaak onbewust, soms met de bedoeling te misleiden.

Nauw verbonden met de ideologische opvatting van de oorlog is het militair-strategische standpunt: als de Communisten Vietnam in handen krijgen dan zullen ze heel Zuid-Oost Azië veroveren. Voor verschillende soorten Communisme is in deze voorstelling geen plaats; ideologisch denken is zwart-wit denken: St. Joris en de draak. De grote draak is hier het 'agressieve Chinese Communisme', een slogan die aanknoopt bij de reeds lang bestaande Europese vrees voor het 'gele gevaar'. Het is met de Amerikanen als met de Romeinen: als maar defensief optredend, wordt er een wereldrijk veroverd. In het Amerikaanse geval is de logische consequentie, die door de militairen met aandrang wordt bepleit, dat het land pas goed is verdedigd, als de hele wereld één Great Society is geworden. De dubbele

---

[1]) P. J. Honey, Vietnam argument. **Encounter,** nov. 1965, pp. 66—69.

moraal in deze opvatting is duidelijk: wat een volk zelf wil is niet van belang. De Amerikaanse ambassadeur Henry Cabot Lodge verklaarde enige jaren geleden in Vietnam, dat men zich over zulke formele kwesties als de wens van het volk zelf niet druk kon maken, als Amerikaanse belangen op het spel stonden. Het volk heeft een vrije keuze, mits het 'democratisch' kiest, dat wil zeggen zijn stem uitbrengt op hen, die niet van tevoren zijn weggezuiverd. Het is niet anders dan bij Henry Ford: iedereen mocht een auto kiezen in de kleur die hij wilde, mits het zwart was. Intellectuele en morele degeneratie is één van de gevolgen van een oorlog zoals de Amerikanen in Vietnam voeren.

Een dikke stapel krantenknipsels blijkt na een jaar niet veel meer te bevatten dan die militaire faits divers die het Amerikaanse opperbevel vrijlaat. Zelfs de *N.R.C.* blijkt een vrij consequente zelf-censuur toe te passen en nagenoeg niets op te nemen van de critische beschouwingen en verbijsterende beschrijvingen van *Le Monde*. Het kan van belang zijn na te denken over andere dan militaire en ideologische aspecten van de oorlog, zelfs als een deel van de speculaties al spoedig gecorrigeerd zal moeten worden; van sommige veronderstellingen die hier volgen, moeten we hopen, dat ze er helemaal naast zullen zijn.

2. *Oorlogvoeren als bedrijfstak*

Ideologieën zijn, hoezeer ze ook een zelfstandig leven gaan leiden en hoe oprecht er ook in wordt geloofd, mede maskeringen van maatschappelijke en politieke verhoudingen, die interessanter zijn maar minder goed onderzocht. Zo wordt er in de beschouwingen over de Vietnamese oorlog zelden bij stilgestaan, dat aan elke oorlog wordt verdiend en aan deze oorlog op een zelden voorgekomen schaal. Oorlogen zijn voordelig voor bepaalde soorten ondernemers; tussen de beide wereldoorlogen saboteerden Amerikaanse kapitalisten met belangen in de bouw van oorlogsschepen de ontwapeningsbesprekingen; ook nu kunnen ze niet gelukkig zijn met een vrede in Vietnam. Vóór de Tweede en vooral vóór de Eerste Wereldoorlog was het financieel en economisch belang bij bewapening en oorlog vrij gemakkelijk te localiseren. De techniek van de oorlog

was primitief vergeleken met het beschavingsniveau dat we nu bereikt hebben en anti-oorlogspropaganda en serieuze studie van de economisch-sociologische aspecten van de oorlog konden zich richten op de wapenfabrikanten. De propaganda werd daarbij geholpen door het feit dat menig kanonnenproducent fabrieken bezat in landen die elkaar te lijf gingen. Fabricage voor de oorlog was gemakkelijk aan te wijzen in het economisch leven: de oorlogsindustrie leverde kanonnen en geweren, kleding en schoeisel, kruit en oorlogsschepen. In onze tijd is de oorlogvoering gebracht op een zodanig niveau van technische verfijning, dat het niet langer enkelen zijn die voor de oorlogsmachine werken; tal van sectoren van de industrie zijn met de oorlogsproduktie verbonden; leveranties aan leger, vloot en luchtmacht zijn vaak veel winstgevender dan de andere activiteiten van een bedrijf. Produceren voor de oorlog is in onze tijd veel meer verweven met het gehele economische leven dan in vroeger tijden. Het gevolg is dat veel meer mensen er belang bij hebben en er een deel van hun welvaart aan danken. Menige Amerikaanse huisvrouw verdient in de electronische industrie in een part-time functie de auto of het huis. Door deze verstrengeling van de oorlogsproduktie met het gehele economische leven wordt ook de anti-oorlogspropaganda bemoeilijkt; als er maar voldoende ideologische rechtvaardigingen worden ingebouwd laten de meeste mensen liever ver weg gelegen dorpen bombarderen dan dat ze een deel van hun welvaart opgeven.

Ook voor de Vietnamese oorlog geldt deze verwevenheid met de Amerikaanse economie. In het midden van 1964 werd de werkloosheid nog geschat op 8½ procent; hij is nu gedaald tot ruim 3 procent. In 1965 daalde het werkloosheidscijfer van 5.000.000 tot 3.000.000 en dat terwijl vóór 1965 de getallen jaarlijks steeds opliepen, onder meer als gevolg van de automatisering. Deze daling van de werkloosheidscijfers is begrijpelijk: een gigantisch apparaat staat achter de 285.000 Amerikanen in Vietnam. In 1966 zal er op Vietnam 638.000 ton bommen worden gegooid, bijna evenveel (91 pct.) als in de gehele Koreaanse oorlog en 37 pct. van alle bommen die van juni 1942 tot mei 1945 op Europa en Afrika werden gegooid. De oorlog geeft honderdduizenden werk in fabrieken voor vliegtuigen, bom-

men, gifgas, chemicaliën, raketten, geweren en op vliegvelden, in havens en in de bureaucratische apparaten die deze vernietigingsmachine administreren. Een groot verzorgingsapparaat staat dit leger ten dienste, want de Amerikaanse soldaat is veeleisend. Het reikt van de centrale diensten in Washington tot aan de aalmoezenier en de prostituée in Saigon. Mocht hij ondanks alle militaire en psychologische verzorging toch sneuvelen dan wordt zijn lijk verpakt in een aluminium kist om in het vaderland op de vaak raciaal gesepareerde begraafplaats te worden bijgezet. Een ander bureaucratisch apparaat zorgt dan weer voor de posthume medaille aan de huilende moeder. De oorlog wordt steeds meer geïnstitutionaliseerd; oorlog wordt op den duur — en het kan nog lang duren verklaren de Amerikaanse leiders — een niet meer weg te denken instelling van de Amerikaanse maatschappij.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is de Amerikaanse economie ingesteld op permanente oorlog of oorlogsvoorbereiding. De oorlogsproduktie is een particulier bedrijf en verloopt volgens de regels van de kapitalistische economie. Er wordt geproduceerd niet volgens 'behoefte', maar met het oog op winst; deze ongeplande productie leidt dus telkens tot overproductie. Het is herhaaldelijk voorgekomen, dat het Amerikaanse Congres de president dwong meer aan bewapening uit te geven dan hij in zijn begroting had aangevraagd. Overproductie is één van de redenen, waarom West-Duitsland wordt gedwongen meer wapens in de Verenigde Staten te kopen dan het land wil hebben [2]). Deze voortdurend dreigende en nu en dan werkelijk optredende overproductie is een krachtige stimulans tot oorlogvoeren. Het is al lang een stelling van de ontwapenaars, dat bewapening op zich tot oorlog leidt. In een kapitalistische maatschappij geldt dit nog sterker, omdat deze maatschappij in geval van een economische crisis toch al de neiging heeft het oorlogspad op te gaan. Doet de crisis zich voor in de wapenproduktie dan ligt de oplossing helemaal voor de hand.

---

2) **De Bondsrepubliek zal jaarlijks voor 2.7 miljard Mark méér moeten kopen dan het land hebben wil. N.R.C. van 16 mei 1966.**

Deze economische achtergronden zouden ook wel eens kunnen verklaren, waarom de oorlog zo 'gematigd' wordt gevoerd. Men stelt vaak de Amerikaanse militairen die intensivering willen tegenover de gematigden die niet zo hard van stapel willen lopen. De gematigden worden nooit nader geïdentificeerd, maar men kan veilig aannemen, dat de meesten van hen de kapitalisten zijn, die schatten aan de oorlog verdienen. Zij willen niet, dat de tegenstander zo hard wordt aangepakt, dat hij het moet opgeven; de oorlog wordt langzaam opgeschroefd; een plotseling einde zou een ramp zijn; niet alleen voor de kapitalisten, maar ook voor de miljoenen die er het dagelijks brood mee verdienen. Een wapenstilstand of een vrede zou ernstige economische problemen met zich brengen; bedrijfstakken die voor meer dan een jaar hun productie hebben gepland zouden plotseling moeten stoppen. De uitbreiding van de oorlog tot de buurlanden van Vietnam kan dan ook mede economisch worden verklaard; de Amerikaanse provocatieve aanvallen in Laos en Cambodja moeten de mogelijkheid openen tot het voortzetten van de oorlog als in Vietnam 'onverhoopt' de vrede mocht uitbreken. Het lijkt een overdreven, hardvochtige en cynische stelling, maar zo wordt het beste begrijpelijk, waarom de regering Johnson consequent elke vredespoging van Hanoi en van de Vietcong heeft afgewezen. Dit wordt nog eens zorgvuldig bewezen in een recent rapport van de Amerikaanse Quakers [3]). Zo is het ook te begrijpen, dat de Amerikanen niet met de Vietcong willen praten. Het ideologisch waandenkbeeld, dat de Vietcong uitsluitend communistisch is, zou aan de conferentietafel onjuist blijken te zijn. De ideologische rechtvaardiging mag geen schade lijden, want dan wordt het voortzetten van de oorlog moeilijker; Noord-Vietnam moest óók worden aangevallen om met recht te kunnen beweren, dat de vijand communistisch is. Zo wordt het ook begrijpelijk, waarom de Amerkianen enige maanden geleden zo bang waren, dat de regering Ky vervangen zou worden door een gematigde regering, die wel eens op vrede zou kunnen aansturen. Onder de huidige omstandigheden

---

[3]) **Peace in Vietnam** uitgegeven door het American Friends Service Committee New York, 1966.

is het voortzetten van de oorlog voor de Amerikaanse economie een levensnoodzaak. Als het in Zuid-Oost Azië niet langer kan, dan zal de strijd elders uitbreken. De kranten zullen dan reportages brengen over 'communistische' guerilla-activiteiten in Zuid- en Midden-Amerika, in Afrika of in India. We worden hierop onder meer voorbereid door het rapport van een studiecommissie van het Huis van Afgevaardigden, die in 1965 Azië bezocht. Volgens dit rapport is Zuid-Vietnam slechts het tegenwoordige doel van de communistische expansiedrang; spoedig komen andere landen aan de beurt, wanneer het door Peking geïnspireerde streven met succes wordt bekroond [4]). Hoe eenvoudig is het niet te verklaren, dat het streven van Peking elders met succes bekroond dreigt te worden.

Oorlogen van het Vietnam-type zijn voor de zakenman ideaal: er is waarschijnlijk in geen oorlog zo'n grote discrepantie geweest tussen de totale oorlogsinspanning en het resultaat. In geen oorlog zijn de uitgaven en dus de verdiensten per gesneuvelde en vermoorde tegenstander zo groot geweest [5]). De risico's zijn voorlopig gering: als de politici de oorlog gelocaliseerd houden, heeft men er in het eigen land geen militaire last van. De geografische omstandigheden werken ook mee: een betrekkelijk dunbevolkt land; bergen die met oerwouden zijn bedekt, waarin de tegenstander slechts in kleine groepen optreedt. Er zijn hele continenten waar de omstandigheden vergelijkbaar zijn. In Zuid-Amerika en Afrika zijn tal van kleine landen met een armoedige bevolking, waar verzetsbewegingen gemakkelijk 'communistisch' te noemen zijn en waar dan het zakendoen kan beginnen. Want dat is onverbrekelijk met dit soort oorlogen verbonden: in Vietnam opereert een

---

4) **N.R.C.** van 24 aug. 1966.

5) Per officieel getelde Vietcong-strijder wordt dit jaar 250.000 dollar uitgegeven (een cijfer van Edgar Snow in **Le Nouvel Observateur** van 27 juli 1966). Als we aannemen, dat één op de tien Vietcong-strijders dit jaar wordt gedood (daarmee zou minister McNamara best tevreden zijn) dan betekent dit een uitgave van 2½ miljoen dollar per gedode tegenstander. In werkelijkheid is het bedrag echter veel hoger, omdat de meeste gedode 'Communisten' onschuldige burgers zijn. De Amerikanen hebben er heel wat voor over om hervormingen tegen te houden.

combinatie van Amerikaanse ondernemers, de Vietnam Builders, die op twintig plaatsen in Vietnam aan het bouwen zijn: havens, vliegvelden, kampen en andere gebouwen. Het personeel omvat nu 29.000 personen, maar over enige tijd zullen het er 63.000 zijn. Zij maken van de basis Camranh één van de grootste marinebases ter wereld. Er wordt gefluisterd dat deze voor 99 jaar aan de Amerikanen is afgestaan [6]).

Het Westen is tot nu toe niet in staat geweest ook maar één klein onderontwikkeld land een redelijk niveau van welvaart te bezorgen. De hulp die gegeven wordt, stelt de 'ethischen' in het eigen land gerust, maar legt als hulp geen gewicht in de schaal. De magere hulpacties kunnen de noodzaak van structurele hervormingen in de onderontwikkelde landen niet voorkomen. Hiertoe zijn de Westerse landen niet bereid en niet in staat, zolang ze zelf geen structurele hervormingen hebben doorgemaakt. Het wordt steeds duidelijker, dat het kapitalistische Westen niet bereid is deze landen werkelijk te ontwikkelen. Het zijn grondstoffen-leverende landen en een groot deel van onze welvaart berust op de uitbuiting van het gekleurde wereldproletariaat. De West-Europese landen zijn niet bereid de theeplukster op Ceylon evenveel te laten verdienen als de druivenplukker in Frankrijk. Als onze economische politiek tegenover deze landen niet volledig wordt herzien — en daarvoor is een revolutionaire verandering tenminste in het denken in West-Europa nodig — dan zullen alleen guerillabewegingen in de onderontwikkelde landen de economische bevrijding kunnen brengen. Het zullen daarna min of meer communistische regimes zijn, die de economische opbouw ter hand zullen nemen. Het Amerikaanse en Europese grootkapitaal zal dit echter overal tegengaan. Tot welke graden van geweld de grote monopolies dan bereid zijn, blijkt onder meer in de Kongo. Ook al om ideologische redenen zal nergens buiten de nu reeds communistische landen bewezen mogen worden, dat een communistisch bewind succes kan hebben. Dit is ook een reden van de

---

[6]) Robert Guillain, La seconde 'sale guerre'. **Le Monde,** 23 mei 1966.

agressie tegen Noord-Vietnam en van het aandringen op agressie tegen China.

Als de oorlogsvoorbereiding overgaat in een steeds intensiever gevoerde oorlog dan dreigt het gevaar, dat de wapenproductie een kankergezwel wordt. Het hoogste niveau van productie in de ene fase dreigt het minimale streefniveau in de volgende periode te worden. We zouden dan wel eens een tijd van toenemende Amerikaanse agressie in de wereld kunnen krijgen, waarbij serviele intellectuelen zullen zorgen voor de deskundigenrapporten, de propaganda en de psychologische begeleiding van de oorlogen. Dat de Vietnamese guerilla-strijder het zo lang uithoudt tegen zijn tot de tanden gewapende tegenstander is één van de hoopgevende verschijnselen in de wereld, hoe barbaars het optreden van de guerilla-strijder vaak ook is. De individueel of in kleine groepen opererende mens die niet meer heeft dan gezond verstand en een primitief wapen, kan het althans lange tijd uithouden tegen het hoogst ontwikkelde technische barbarendom. Zolang dit nog mogelijk is, hoeven we niet bang te zijn, dat een of andere dictator in Washington — of waar ook maar — de wereld kan regeren zonder op hardnekkig verzet te stuiten.

De tegenstanders van de Vietnam-politiek in de Verenigde Staten spreken wel van de 'presidential war' en Johnson geeft door zijn woordgebruik aanleiding tot de gedachte, dat de oorlog een particuliere liefhebberij van de president zou zijn. Hij spreekt graag van 'mijn vliegtuigen' en 'ik heb gebombardeerd'. Het is echter een gedachte, waartegen we stelling moeten nemen, al was het maar om de Amerikanen niet over enige jaren, als de schaamte over de oorlog komt, Johnson als de grote zondebok te kunnen aanwijzen en de miljoenen die er mede schuldig aan zijn daarmee vrij te pleiten. Het woordgebruik van de president getuigt bovendien niet van een werkelijk persoonlijke leiding: er staat het minderwaardigheidsgevoel achter van de amateur tegenover de beroepsmilitair; een minderwaardigheidsgevoel dat Johnson toch al schijnt te hebben als Zuiderling in het Noorden en als onontwikkelde temidden van intellectuelen, voor zover de besten onder hen hem niet verlaten hebben. Het formaat van deze president wordt ernstig overschat; hij heeft zijn verkiezingscampagne ge-

voerd met een programma dat radicaal heette te verschillen van dat van Goldwater, maar hij voert als president het Goldwater-programma uit, zij het in wat langzamer tempo. Dit wijst al op een geringe zelfstandigheid van optreden en op krachten achter deze president die hem in een bepaalde richting duwen. Wat de buitenlandse politiek betreft zou hij met president Harding kunnen verzuchten, dat het baantje te zwaar voor hem is en wellicht zal spoedig blijken, dat dit ook het geval is met het binnenlands beleid. Johnson is een politicus, die het soort talent bezit, dat in elke Nederlandse provincieplaats voorhanden is. Hij is een gladde figuur, die met handen drukken, klappen op de rug en langdurig in de telefoon praten zijn wetsontwerpen wel aangenomen krijgt, maar wiens werkelijke resultaten pover zijn. Gemanipuleerd door kapitalisten en militairen en zenuwachtig en onzeker steun zoekend in de resultaten van publieke opinie-onderzoekingen, doet hij wat ongeveer een grootste gemene deler van wensen en verlangens is. Meer verbonden met de kapitalisten dan met de militaire kliek voelt hij het meeste voor afremmen van de extreme eisen van de militairen, die terreurbombardementen wensen en een invasie in Noord-Vietnam en daarna een overval op China. Ook zonder oorlog tegen China vinden de kapitalisten de Vietnam-oorlog voorlopig een business, waarvan de jaaromzet respectabel genoeg is.

3. *Het sociologisch complex.*

Oorlogen en burgeroorlogen zijn verwante verschijnselen: ze vallen in de tijd samen, volgen op elkaar, veroorzaken elkaar. Een oorlog kan uitlopen op een burgeroorlog in het eigen land; een land waarin een burgeroorlog dreigt of woedt, kan het oorlogspad opgaan om interne tegenstellingen te verzoenen. De Vietnamese oorlog, die tegelijk een burgeroorlog is, is van belang voor de gehele Derde Wereld. Een nederlaag van de Vietnamezen is een nederlaag voor alle gekleurde volken, die economisch en politiek nog aan de voormalige heersers gebonden zijn. We dienen ons ook af te vragen of de oorlog in Vietnam verbonden is met mogelijke elementen van een burgeroorlog in Amerika.

Johnson werd president met een indrukwekkend pro-

gramma van welvaartsvermeerdering, bestrijding van de werkloosheid, de armoede en de discriminatie. En dat niet alleen in het eigen land: het Amerikaanse paradijs zou tot de gehele wereld worden uitgebreid. In de Great Society zou weldra iedereen goed gevoed, goed gekleed en na bijna 200 jaar dan eindelijk werkelijk gelijk zijn aan zijn medeburgers. Het is een programma, dat in Nederland zeer bewonderd wordt en terecht; Schulte Nordholt is bijna lyrisch als hij de wetgevende activiteiten van de president beschrijft [7]). Nu we ook kunnen gaan letten op de resultaten blijkt, dat de Great Society een grote mislukking aan het worden is. Want wetten kunnen wel een formele gelijkheid brengen, maar daarmee hoeft er in de harde werkelijkheid nog niet veel te veranderen. De wet tegen de discriminatie bij huisvesting bewijst dit. De scherpste kanten werden er door de amendementen al afgeslepen, maar in de praktijk wordt de wet krachteloos gemaakt, doordat de blanken wegtrekken uit die buurten, waar zich negers vestigen. Discriminatie op scholen mag niet worden toegepast, maar van een geïntegreerde school trekken de blanken weg, waarna de school spoedig afzakt tot een niveau, dat de negerleerling een blijvende handicap bezorgt. Als hij de school verlaat is hij drie jaar of meer op zijn blanke leeftijdsgenoten achter. Het is een schrale troost voor de neger, dat hij nu overal naast een blanke op een barkruk mag zitten, als hij na het biertje weer terug moet naar zijn verkrotte buurt, waar de werkloosheid veel hoger is dan in de buurten van blanken. Wetten maken kost niets, de Great Society tot een realiteit maken kost zoveel, dat het land voor de rest van deze eeuw er werk mee zou hebben, als het er de financiële middelen voor over zou hebben.

Het programma van de Great Society was voor een deel een respons op het bekende boek van Michael Harrington *The other America*. Hij stelt voorzichtig, dat er 40 tot 50 miljoen Amerikanen, een kwart van de bevolking, in armoede verkeren. Schattingen over dit aantal lopen zeer uiteen; een veel hoger getal wordt genoemd door L. H.

---

[7]) J. W. Schulte Nordholt, Hoe groot is de Great Society? **Internationale Spectator,** 8 dec. 1965. pp. 1657—1676.

Keyserling [8]), eens voorzitter van de raad van economische adviseurs van president Truman. Zijn beschouwingen zijn misschien wat pessimistisch, maar ze kunnen goed dienen als tegenwicht tegen de al te blijmoedige voorstelling van de Amerikaanse maatschappij in Nederland. Hij stelt het aantal armen op 34 miljoen; zij hebben een inkomen, dat tenminste 50 pct. ligt beneden dat, wat volgens Amerikaanse maatstaven het minimum is voor een behoorlijk bestaan. Meer dan 20 miljoen van hen zouden een inkomensverhoging moeten ontvangen van 33 procent om dit minimum te halen. Naast deze 34 miljoen lijden volgens Keyserling nog eens 32 miljoen Amerikanen gebrek; ze leven boven het armoede-niveau, maar onder het minimum voor een normaal leven in welvaart. Naar zijn schatting leeft slechts 5½ procent van de Amerikanen, die 17 procent van het nationale inkomen ontvangen, in overvloed. Zij alleen passen in het stereotype Amerika-beeld van de Europeanen. Tenminste een derde van de bevolking kan zich geen behoorlijke medische verzorging veroorloven. Er zijn dus in het paradijs der democratie scherpe klassentegenstellingen, die met psychologische middelen worden bedwongen. De arme kan bijvoorbeeld schijnbaar goed gekleed gaan. Bovendien is het een belangrijk element van de Amerikaanse droom, dat hij die arm is, persoonlijk tekort is geschoten. Het schuldgevoel dat zo wordt aangekweekt, functioneert als een rem op mogelijk verzet. De Amerikaanse economie beschrijft Keyserling als stagnerend: er is een te laag groeipercentage: niet meer dan vier procent per jaar. Na 1954 nam de armoede minder snel af dan in de jaren daarvóór. Zou er volledige werkgelegenheid zijn geweest dan zou de belasting in deze jaren 135 miljard dollar méér hebben opgebracht. Ondanks al deze onrustbarende verschijnselen werden in 1962 en in 1964 de belastingen verlaagd met een totaalbedrag van dertien miljard dollar per jaar.

De oorlog in Vietnam maskeert tijdelijk de economische stagnatie; de werkloosheid is nog maar 3½ procent, maar evenals in Duitsland na 1933 is deze welvaart schijn, wat duidelijk te zien is aan de prijsinflatie: oorlogsproductie

---

[8]) L. H. Keyserling, When will U.S. economists catch up? **Encounter,** mei 1965, pp. 56—59.

schept wel werkgelegenheid, maar geen welvaart. Om het programma van de Great Society te realiseren zouden overheidsuitgaven nodig zijn op een voor de Verenigde Staten onvoorstelbare schaal en dat niet gedurende één of twee presidentiële termijnen, maar gedurende de rest van deze eeuw. Als echter de belastingen worden verlaagd met een cijfer dat ik hierboven noemde en als op een begroting van 100 miljard dollar drie miljard wordt uitgegeven voor onderwijs en vijftien miljard voor een oorlog dan moet men zich afvragen of de wil om een Great Society op te bouwen werkelijk wel aanwezig is. Want met het onderwijs moet de werkelijke emancipatie beginnen. Ook als de oorlog in Vietnam snel zou worden beëindigd, zou er niet veel meer terecht kunnen komen van Johnson's ambitieuze programma. Maar hoe staan de kapitalistische belangengroepen tegenover dit programma? Daar wordt weinig of niets over geschreven, maar enige speculaties zijn wel mogelijk.

Johnson is een erfgenaam van de New Deal politiek; hij heeft enige jaren geleden getracht propaganda te maken met een foto, waarop hij samen met president Roosevelt staat afgebeeld als jong jeugdleider in het Zuiden. Het is echter de vraag of iedereen in de Verenigde Staten daarmee zo ingenomen is geweest. Roosevelt was voor de kapitalisten en de andere voorstanders van een zo zwak mogelijke regering in Washington niet de weldoener, waarvoor hij door tallozen werd aangezien. Voor hen was hij 'the red man in the White House'. Vele van zijn wetten werden door het Hooggerechthof, toen nog een handlanger van het grootkapitaal, ongrondwettig verklaard. Roosevelt zag in 1933 volgens één van zijn beroemdste leuzen één derde van een natie slecht gevoed, gekleed en gehuisvest. Dat zei hij openlijk, maar privé verklaarde hij, dat het eigenlijk twee derde was, maar dat hij de mensen niet wilde ontmoedigen. Wat de New Deal ook bereikt moge hebben, allerlei problemen werden niet opgelost: de werkloosheid bleef tot de Tweede Wereldoorlog groot; aan de emancipatie van de Negers werd niet begonnen; een politieke onmogelijkheid voor een president die op het Zuiden steunde. Toen Roosevelt in 1945 overleed, werd er in Texas gefeest: een tijd van ware vrijheid brak weer aan. Wanneer op de mogelijke resultaten van Johnson's Great Society-programma wordt

gelet, is het van belang dit historisch voorbeeld goed voor ogen te houden. Dezelfde kapitalisten die zijn voorganger dwarsboomden, zullen het hem niet toestaan de macht van de federale overheid zo te laten toenemen, dat zijn programma te verwerkelijken is. En hoe gering de macht en betekenis van die federale overheid is, toont Keyserling met enige indrukwekkende cijfers aan: terwijl sinds 1952 de schuld van de afzonderlijke staten groeide met 200 procent, nam die van de federale regering toe met slechts zestien procent.

De oorlog in Vietnam heeft een functie ook in dit complex van problemen: hij verhindert het uitgeven van geld voor een politiek, die de Amerikaanse maatschappij radicaal zou veranderen. Want het zou een illusie zijn te menen, dat bij een volledige emancipatie van alle achtergestelde groepen de maatschappelijke structuur en de sociale denkbeelden onveranderd zouden blijven voortbestaan. Als 66 miljoen mensen door overheidsingrijpen uit hun armoede worden gehaald, is de vijandige gezindheid tegenover vooral de federale overheid niet te handhaven. Bovendien: de rijkdom van de enkelen is oorzakelijk verbonden met de armoede van de velen: veel van wat het leven van de 5½ procent zo aangenaam maakt, berust op ontstellend laag betaalde arbeid van mensen, die niet in vakbonden zijn georganiseerd. De Great Society zou om zichzelf waar te maken de verschillen in de inkomens aanzienlijk moeten nivelleren. De kapitalistische baronnen verzetten zich met alle kracht tegen een ontwikkeling die hun rijkdom en macht zou verminderen en oorlog is een bruikbaar middel om sociale veranderingen tegen te houden. Maar oorlog is een tweesnijdend zwaard; men kan de Negers wel enige tijd zoet proberen te houden met hogere verliescijfers in Vietnam, omdat zij zoveel dapperder vechten en met reportages in vijfkleurendruk over een goedmoedige Negerverpleger die zo populair is bij de bevolking in Vietnam, maar de tijd van oom Tom lijkt voorbij te zijn, zoals men elders sociale veranderingen niet kan tegenhouden door ballpoints en speelgoed uit te delen. De achtergestelde en uitgebuite groepen in Amerika zouden wel eens kunnen gaan inzien, dat zij een andere kant moeten kiezen in de klassenstrijd die de Vietnamese oorlog ook is. Ze zouden bovendien in

Vietnam wel eens iets kunnen leren: een burgeroorlog in de Verenigde Staten met een werkelijke emancipatie als doel, niet alleen op de barkruk en in het stemlokaal, maar op de schoolbanken, op de arbeidsbeurs en bij de huisvesting zou dan wel eens los kunnen breken, hoe onwaarschijnlijk dit nu bij het ontbreken van een partij met een klassenstrijdleer ook moge lijken. Men kan niet jarenlang in het buitenland een barbaarse agressie bedrijven en in het eigen land een humanitaire en egalitaire maatschappij opbouwen. De agressie in het buitenland versterkt de toch al zo rijkelijk voorhanden neiging tot gewelddadigheid in de eigen maatschappij.

4. *Amerika fascistisch?*

Iedere oorlog brengt het gevaar van Fascisme met zich mee. Een legerorganisatie is op zich al ondemocratisch en moet dit zijn om te kunnen functioneren. Iedere democratie doet er goed aan zijn leger klein en ondergeschikt te houden. In oorlogstijd en zeker in een grote moderne oorlog wordt de hele maatschappij op den duur één grote legerorganisatie en lopen allerlei democratische instellingen gevaar. Ook Amerika zal aan dit gevaar niet kunnen ontkomen, als de militairen kans zien tot een steeds verder gaande opvoering van de oorlog. Het is dan ook niet verbazingwekkend, dat de eerste tekenen van dit proces in en buiten de Verenigde Staten waarneembaar zijn.

In de eerste plaats in de wijze, waarop de oorlog wordt gevoerd. Er is geen oorlog verklaard aan Noord-Vietnam, krijgsgevangenen worden op zijn zachtst gezegd niet behandeld volgens de Conventie van Genève, op de burgerbevolking worden terreuraanvallen gedaan; Robert Guillain schreef in *Le Monde,* dat alles wordt gebombardeerd en beschoten, wat zich beweegt [9]). Er is geen enkel principieel verschil tussen de veldtochten van Hitler in Polen en Rusland en de daarop volgende bezettingspolitiek en het Amerikaanse optreden in Vietnam; alleen de methoden zijn geperfectioneerd. Het protest tegen deze oorlog is van uiterst beperkte omvang. In Nederland is de Partij van de

[9]) **Le Monde,** 16 mrt. 1966.

Arbeid alleen tot een protest bereid, als er in de binnenlandse politiek enige stemmenwinst mee is te behalen; na de verkiezing distantieert men zich weer van de protesten. Deze morele onverschilligheid is wel verbazingwekkend in het licht van de geschiedenis van het Socialisme, maar is goed te begrijpen als we zien, hoe de officiële socialistische partijen en vakbonden op bona fide wijze in de kapitalistische maatschappij zijn geïntegreerd. Voor dit ontbreken van morele reactie zijn ook de reportages van J. H. Huizinga in de *N.R.C.* interessant. Hij maakte een napalm-aanval mee op Paaszondag en beschrijft zijn reactie na afloop als volgt: 'En ik had mijn les geleerd, te weten dat bombarderen van een onzichtbare vijand, zelfs met napalm, zo'n onpersoonlijk werk is, dat je er niets bij voelt, geen seconde van verschrikking, laat staan van schuld. Zelfs als je, zoals ik, een nieuweling bent in het harde oorlogsgeweld. Zelfs op Paaszondag'. In dezelfde reportage schrijft hij, dat één van de officieren, die hem op de actie voorbereidde, de indruk wekte een bankier te zijn. Hij legde uit, dat het gebied 'bewerkt' moest worden. In een andere reportage beschrijft Huizinga zijn indruk van de Amerikaanse soldaten: 'Hun zakelijkheid, eenvoud, bescheidenheid en rustige onbevangen beminnelijkheid vormden, voor mij althans, een onweerstaanbare combinatie. Het zijn zo kennelijk mensen van goede wil'. Tenslotte gaat hij vol heimwee uit Zuid-Vietnam weg: 'Blijft tenslotte de laatste reden voor mijn weemoed bij dit afscheid. Zij heeft te maken met het onverdeeld respect, waarmee het Amerikaanse optreden hier, de Amerikaanse conceptie van 'the white man's burden', mij heeft vervuld, niet alleen de moed maar ook de bescheidenheid, het geduld, het idealisme waarmee deze 'quiet Americans' hier hun ondankbare taak verrichten' [10]). Men mag veilig aannemen — de ingezonden stukken rubriek van de *N.R.C.* heeft vrijwel geen reacties laten zien op deze uitlatingen — dat Huizinga namens miljoenen spreekt. Alleen als Amerikaanse piloten in Noord-Vietnam tot oorlogsmisdadigers worden verklaard, is er verzet; ook de paus krijgt dan humanitaire oprispingen, een zeldzaam verschijnsel bij pausen in de twintigste eeuw.

---

[10]) **N.R.C.** van resp. 24 mei, 26 mei en 23 april 1966.

Het gevaar van Fascisme gaat echter verder dan de wijze waarop de oorlog wordt gevoerd en het ontbreken van morele reactie erop. In woordgebruik en denken vertonen Johnson, McNamara en Rusk sterke overeenkomsten met de Europese dictators. De volgende voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Iedere nieuwe golf van agressie wordt begeleid door een vredesoffensief, zozeer, dat als de Amerikaanse president een nieuw 'vredesaanbod' doet, we weten, dat er een nieuwe fase in de oorlog intreedt. Ook Hitler legde zijn agressieve daden voortdurend in een verbale vredesgelei. Aan minister Rusk vroeg een journalist, wat hij het belangrijkste resultaat van zijn vierjarig bewind vond, waarop hij ontwoordde: 'The steady reduction of the causes of war. We have promoted general recognition that nuclear war cannot be used as an instrument of policy; that sending divisions across borders involves risks which make such actions irrational. There remains the problem of illegal support for so-called wars of liberation — the principal remaining cause of aggression. Once we remove this, as we are trying to do in Vietnam, the human race can perhaps look forward to peace, to the solutions of lesser problems, and to the benefits deriving from the conquest of science' [11]). Schulte Nordholt vindt dit dan nog goed klinken, maar wat een poel van onwetendheid, misleiding en geestelijke corruptie liggen besloten in deze paar zinnen. Misschien kan dezelfde journalist minister Rusk nog eens bezoeken als de Amerikaanse troepen in Noord-Vietnam zijn geland.

Ook de techniek waarmee de publieke opinie wordt bewerkt doet sterk aan de dictatuur denken: nieuwe acties worden ingeleid met een gerucht, dat aanvankelijk wordt ontkend, vervolgens gedeeltelijk wordt toegegeven om daarna, als de voorgenomen actie een vertrouwde gedachte begint te worden, in het stadium van uitvoering te komen. Zo ging het met de bombardementen op Hanoi en Haiphong, zo lijkt het weer te gaan met de invasie in Noord-Vietnam. Toen de olie-opslagplaatsen waren aangevallen, werd aanvankelijk medegedeeld, dat 86 procent van de

---

11) Aangehaald door Schulte Nordholt in zijn bovengenoemd artikel, p. 1675.

voorraden was vernield; het grote succes van de onderneming zou misschien de weerstand ertegen kunnen breken. Vervolgens werd verteld, dat het was tegengevallen en dat voortzetting van de acties nodig was. Het nieuwe feit was aanvaard en toen konden ook electrische centrales en 'buitenwijken' worden bestookt.

De piloten die van vluchten terugkeren, spreken niet van gebombardeerde boerderijen, maar van 'structures'. Oorlogen als die in Vietnam brengen hun eigen vocabulaire voort en kunnen een taal volledig bederven en daarmee het denken. Johnson roept voortdurend op tot 'eenheid'; hij suggereert in zijn redevoeringen, dat zijn tegenstanders 'onvaderlandslievend' zijn. Kolonels, die bezig zijn betere wapens te ontwikkelen, werken in laboratoria 'voor beperkte oorlogsvoering'.

Hoe groot is het gevaar, dat deze oorlog leidt tot een werkelijk fascistische maatschappij? Men kon tot voor kort vrij demonstreren in de Verenigde Staten; als de oorlog echter wordt geïntensiveerd en er 1.000.000 Amerikanen in Vietnam zijn en er wekelijks enkele honderden aluminiumkisten huiswaarts worden gevlogen, dan is het ondenkbaar, dat de publieke opinie verzet nog langer zal dulden; men zal dit als landverraad gaan beschouwen. Het is al zo, dat er demonstraties in Berkeley zijn verboden; de Amerikaanse Senaat heeft een hearing gehouden over on-Amerikaanse activiteiten, die door primitief-reagerenden gemakkelijk kan worden opgevat als een teken, dat er moet worden opgetreden. De commissie heeft zijn activiteiten wel gestaakt, maar de voorzitter van deze commissie, Joseph Pool, verklaarde, dat 'bewezen' was, dat de demonstranten handelden op instigatie van Communisten, die vanzelfsprekend in dienst waren van buitenlandse mogendheden. Een interessante bijzonderheid: Joseph Pool komt uit Texas! Er wordt gewerkt aan wetsvoorstellen om demonstraties en hulp aan Noord-Vietnam strafbaar te stellen. Er is nu al op zijn minst een krachtige wens de vrijheid van meningsuiting drastisch te beperken.

Kort geleden is de beschuldiging geuit, dat dienstplichtigen niet naar evenredigheid uit de verschillende klassen en rassen worden gerecruteerd: er zouden naar verhouding veel meer Negers en veel meer jongens uit de lagere inko-

mensklassen worden opgeroepen. De beschuldiging was ernstig genoeg om er een onderzoek naar in te stellen; het is inderdaad één van de ergste beschuldigingen die tegen een democratische regering kunnen worden geuit.

Voorlopig wordt de oorlog nog gevoerd volgens de wensen en de belangen van de kapitalisten en zijn de militairen nog dienstbaar. Een volkomen Fascisme is zolang dit duurt nog niet te verwachten; als echter de militairen de overhand krijgen, zullen ze Amerika tot een legerkamp maken. Als ze beschikken over een kneedbare president, zoals Johnson, dan kan de democratie formeel blijven bestaan; de overgang naar een meer feitelijke democratie kan daardoor later worden vergemakkelijkt. Als echter een exponent van de militaire kliek een zelfstandige rol gaat spelen dan lijkt een fascistische dictatuur in de Verenigde Staten niet onmogelijk. Een figuur als McNamara, die beschikt over een zielloos computer-intellect, zou dit kunnen gaan proberen. Zijn verklaring, dat de discriminatie bij de dienstplicht zal worden geïntensiveerd, omdat het leger zo'n goede leerschool voor arme jongens is [12]), getuigt van het ware soort brutaal cynisme van de dictator. Het lijkt voorlopig allemaal nog wat ver gezocht, maar Fascisme is in onze tijd de oplossing voor een kapitalistische democratie die in nood komt en de Amerikaanse maatschappij is zo doortrokken van racisme, geweld, criminaliteit en uitbuiting, dat er voor een dictatuur wel een voedingsbodem is. We moeten het niet te gemakkelijk voor onmogelijk houden; dat leek het in Duitsland omstreeks 1930 ook. Het is te hopen, dat de Amerikanen zelf zullen inzien waarnaar ze op weg zijn en dat een potentieel grote en bewonderenswaardige natie de weg terug naar de beschaving zal weten te vinden.

26 augustus 1966

Naschrift.

Sinds het bovenstaande geschreven werd is er weinig reden voor een optimistischer standpunt. De oorlog wordt nog steeds opgevoerd en het nieuwe vredesoffensief van september en oktober doet het ergste vrezen. Twee boeken,

12) **N.R.C.** van 24 aug. 1966.

die ik na het schrijven van dit artikel las, schragen de belangrijkste stellingen van het artikel. Ook Gunnar Myrdal noemt in zijn *Challenge to Affluence* (1963) de Amerikaanse economie stagnerend. Hij ziet in de Amerikaanse maatschappij een 'onderklasse' ontstaan, die te arm is voor sociale wetgeving, schoolopleiding, organisatie in vakbonden, medische zorg en redelijke huisvesting. Deze onderklasse blijft in een vicieuze armoede-cirkel en dreigt een subkaste te worden. De stagnatie van de economie veroorzaakt frustraties die ook de buitenlandse politiek beïnvloeden: deze is vaak irrationeel en de neiging tot inmenging in andere landen neemt toe. De Amerikanen zijn bovendien, meent Myrdal, slechte verliezers. De trage economische groei is alleen nog aanwezig door de enorme uitgaven voor de herbewapening. Deze uitgaven zouden alleen drastisch verlaagd kunnen worden door intensief overheidsingrijpen, omdat ontwapening een snelle toeneming van de werkloosheid zou veroorzaken. Het particulier initiatief is niet in staat dit probleem op te lossen. De gevestigde belangen van militairen en industriëlen willen echter de oorlogsuitgaven op een hoog peil houden en juist nu de economie in moeilijkheden verkeert, slaat de propaganda voor bewapening meer aan dan actie voor ontwapening en voor een soepele en verdraagzame buitenlandse politiek.

Hoe groot de macht van het militaire apparaat sedert de Tweede Wereldoorlog is geworden, maakt J. M. Swomley duidelijk in *The Military Establishment* (1964). De luchtmacht was in 1952 de grootste onderneming ter wereld. Het ministerie van oorlog bezit in de U.S.A. ongeveer 130.000 km^2 grond, evenveel als de totale oppervlakte van acht staten. Iedere staat in de U.S.A. heeft een economisch belang bij de oorlogsuitgaven, daarom is er ook in het Congres weinig verzet tegen. Van de militaire opdrachten gaat 65 procent naar slechts 50 grote ondernemingen; de winsten op deze opdrachten zijn zeer hoog: bij de Boeing-fabrieken 35 procent na aftrek van de belasting, terwijl het gemiddelde van de winst in het bedrijfsleven tien procent is. De militairen critiseren openlijk de regering en krijgen voor hun critiek grote publiciteit. Hun invloed op de buitenlandse politiek is ook zeer

groot. Van 1950 tot 1954 werden door de militairen en door de C.I.A. op eigen houtje vanaf Quemoi raids ondernomen op de kust van China. Toen de Chinezen in 1954 Quemoi gingen beschieten, pleitten de militairen voor het bombarderen van China. Pas in 1958 leerde het publiek het voorspel van die beschieting kennen. Er bestaat een nauwe band tussen het militaire apparaat en rechtse groepen. Het Pentagon en de grote bedrijven steunen deze groepen en laten rechtse extremisten optreden op conferenties. Congresleden die niet rechts genoeg zijn krijgen te maken met lastercampagnes in hun staat. De militaire geestelijken worden gebruikt om de dienstplichtigen, maar ook om hun kerk te indoctrineren. Hun voornaamste taak is het verzorgen van de public relations van het militaire apparaat. In de wetenschap dreigt een kennismonopolie van militairen, industriëlen en een handvol wetenschapsmensen. De conclusie van Swomley is somber: in de U.S.A. is het begin te bespeuren van wat er in Japan vóór de Tweede Wereldoorlog bestond: een regering die wordt beheerst door de militairen en een burgerbevolking die dit accepteert of zelfs toejuicht. Van deze vergelijking zullen de militairen het schaamrood niet op de kaken krijgen: op hun verzoek schreef generaal Guderian een rapport over de organisatie van het Pruisische leger; zij tonen zich goede leerlingen.

12 oktober 1966.

op de ruiten
te weten, de wanden van de stad
zal ik verzen schrijven
in spiegelschrift
zo het moet
in spijkerschrift
op de kerkdeuren genageld
om uit deze nieuwe schrift
te biecht te gaan

*

de stem als klem
cipier om eigen mond
spreek ik woorden van lood
alchimist van onoplosbare vragen
wacht ik tot de witte bokalen
zich met muizen vullen
zoals telkens deze woorden
ontstaan uit spraakloze stembanden
alleenheerser over eigen pijn
draag ik dit kind
deze manke worp
dit vers in mij

langs de ogen om
tot golven gebogen
zochten wij het avontuur
op late avonden
wanneer de waterjuffers slapen gingen
in de plooi van onze oksels
herinnering aan de zoete geur
van een glimmende huid
gespannen in het licht
hebben wij begrepen
dat er iets dieper was
dan de zee

*

met deze enige woorden
legateer ik je
als mijn enig erfgenaam
het vruchtgebruik over de lichtworm
die onze naaktheid verried
de appelbloesems
waarvan we nooit
de vruchten hebben geproefd
de wijngaard
die je dronken maakte
toen ik je sprak
van de rijpende druiven
de vlinderpop
die je streelde
als was zij de veelkleurige vlinder
gevangen in je roze handen
waarvan de vingers
reeds sprokkelhout werden.

Roger van de Velde

MIJN GELIEFDE EN LIEFHEBBENDE DOCHTER

Toen zij er over begon, zat ik juist een voetbad te nemen want ik had last van een schaafwonde aan de linkerhiel. Wanneer ik nieuwe schoenen draag, heb ik altijd last met de linkervoet, die iets groter is dan de rechter.

Misschien is het voor een deel een associatie met die ongemakkelijke, statische houding die voor gevolg heeft dat ik sindsdien altijd met een wee gevoel van onbehagen terug denk aan het ogenblik van die verbijsterende onthulling. Misschien ook heeft zij opzettelijk dat ogenblik gekozen omdat zij wist dat ik niet in een refleks kon rechtspringen om haar een klap om de oren te geven. Het is vroeger wel eens gebeurd dat ik haar in een onbeheerst ogenblik een klap om de oren gaf. Het is jaren geleden, maar zij zal het waarschijnlijk niet vergeten hebben. Zij zal het waarschijnlijk nooit vergeten.

'Pa', zei ze. 'Ik ken een jongen.'

Zij was negentien jaar. Zij werkte als dactylo bij Melvin Cosmetics en zij beredderde met toewijding het huishouden want sinds mijn vrouw twee jaar voordien gestorven was, had Machteld haar taak als vanzelfsprekend overgenomen. Zij kookte het avondeten, hield de kamers proper, deed de was, en stopte mijn sokken. Zij was mijn liefhebbende dochter. Maar zij was negentien jaar. Het was haar recht een jongen te kennen.

Wat echter bedoelt een meisje van haar leeftijd precies wanneer zij zegt: Pa, ik ken een jongen? Wat is kénnen?

Ik trok voorzichtig mijn voet uit het lauwe water en zocht tastend achter mijn rug naar de badhanddoek over de leuning van de stoel. Zij stond op, reikte mij gedienstig de handdoek, en ging dan weer aan tafel zitten, op veilige afstand. Het stoorde mij onwillekeurig dat zij die afstand bewaarde. Alsof de schim van die jongen reeds tussen haar en mij stond.

'Zo', zei ik. 'Ken jij een jongen?'

Het was natuurlijk een absurde vraag, die na de voorafgaande affirmatie geen confirmatie meer nodig had. Ik wilde echter tijd winnen in de plotse confrontatie met een onverwacht probleem.

Dat het een probleem zou worden, wist ik bijna met zekerheid. Ik hoorde het onmiddellijk aan de intonatie van haar stem. Ik ken die subtiele stembuigingen van mijn dochter. Zij kan met de bravoure van een moedige glimlach en een bedrieglijke glans in haar ogen zeggen: ik ben blij. Maar soms voel ik dan wel aan de toonhoogte en het volume van haar stem dat zij in feite bedroefd is. Of toch niet echt blij. Ik moet slechts even de ogen sluiten en de resonantie van haar broze sopraan in mij laten trillen, en dan weet ik meestal waar zij in werkelijkheid aan toe is. Zij kan wél liegen met woorden maar niét met haar stem. Die doorzichtige, glazen sonoriteit heeft zij van haar moeder.

Ik wilde tijd winnen en ik wilde haar tevens verder uit haar schelp laten komen want een dergelijke abrupte mededeling vergt, zoniet een confirmatie, dan tóch een nadere verklaring. Een dochter kan gevoeglijk niet tegen haar vader zeggen dat zij een jongen kent en dan zonder meer het koper gaan poetsen.

Zij bleef echter zwijgend en somber kijken naar de slome gebaren waarmee ik mijn rode, lichtjes gezwollen voet droogwreef. Ik richtte mij moeizaam op en ging tegenover haar aan tafel zitten, met mijn blote voet op de harde geribbelde raffiamat. De kom met het vuile water bleef onder de groene schemerlamp staan dampen als een antiek sacraal vat.

'Er komt steeds een tijd dat meisjes jongens leren kennen', zei ik met een schaapachtige filosofische berusting. 'Ik veronderstel dat jij de leeftijd bereikt hebt, Machteld. Het is normaal. Hoe lang ken je die jongen?'

De vraag was redelijk, ietwat tegemoetkomend, en toch voorzichtig. Ik gaf wel blijk van enige formalistische belangstelling omdat een eerbare vader nu eenmaal niet de jongen-van-zijn-dochter kan negéren. Maar zolang ik in vage termen over 'die jongen' sprak, zonder nader te informeren naar naam, leeftijd, woonplaats, beroep en andere identificaties, bleef hij een min of meer abstract begrip en uiteraard deze abstractie leek hij minder onheilspellend. Ik

kon hem nog altijd zonder enige verplichting principieel afwijzen, en er was in ieder geval geen sprake van een onbekende zo maar in de huiskring te annexeren.

Bovendien was het een psychologische vraag. Zij moest kleur bekennen en in haar kaarten laten kijken. De hedendaagse jeugd neemt het weliswaar niet meer zo nauw met de gebruikelijke ouvertures en introducties tot het eeuwenoude spel, en ik ben niet voldoende hypocriet om te beweren dat zij ongelijk heeft. Maar ik ben wél een realist. Gesteld dat zij die jongen slechts enkele weken kende, dan bestond er volgens biologische maatstaven een behoorlijke kans dat er nog geen onherroepelijk onheil was geschied.

'Samuel en ik kennen elkaar nu iets langer dan vijf maanden', zei Machteld. Het was een nuchtere en bijna zakelijke mededeling. Zoals iemand terloops zou opmerken: de werken aan de nieuwe tunnel zijn nu vijf maanden bezig. Maar er was die vibratie in haar stem. Haar doorzichtige stem. Ik wist nu zonder twijfel dat kénnen in het gestelde zinsverband scharrelen betekende. Trouwens, indien het alleen maar kameraadschap ware geweest, dan zou zij niet zolang gewacht hebben om mij daarvan vrijmoedig op de hoogte te stellen. In de nogal dubieuze veronderstelling dat loutere kameraadschap tussen jongens en meisjes van om en rond de twintig mogelijk zou zijn. Ik heb gezegd dat ik een realist ben.

Vijf maanden reeds scharrelde mijn dochter met een jongen, en ik had er al die tijd niets van geweten. Wat wist ik eigenlijk wél van haar? Ik had mij nooit om haar geheime verlangens bekommerd omdat zij ogenschijnlijk in geen enkel opzicht uit de band sprong. Zij bemoederde mij met haar ontroerende meisjesachtige tederheid sinds de dood van mijn vrouw, en eenmaal de gloeiende pijn van dat afsterven getemperd, had ik mij behaaglijk en tevreden genesteld in de warme cocon van Machteld's vertroostende aanwezigheid. Zij was mijn geliefde en liefhebbende dochter. Ik was haar geliefde en liefhebbende vader. Maar wàt wist ik werkelijk van haar werkelijkheden?

Bijvoorbeeld: hoe en waar en met wie besteedde zij haar vrije tijd? Ik had er mij nooit bezorgd om gemaakt. Tot haar zeventiende jaar ging zij naar de zondagsschool. Om genoegen te doen aan mijn vrouw, die katholiek was. Naderhand

kwamen er geregeld enkele vaste vriendinnetjes bij ons aan huis. Jenny en Liliane en Monique. Vroegere klasgenoten uit de buurt. Zij snuffelden gezamenlijk in modejournaals, luisterden naar jazzmuziek, en gingen 's zaterdags of 's zondags naar de bioscoop. Misschien gingen zij de laatste tijd ook wel eens dansen in de stad, maar zij was altijd vóór elf uur thuis, en van jongens was er nooit spraak. Ik vroeg haar geen rekenschap over haar doen en laten omdat ik haar volkomen vertrouwde. Vertrouwen is eigenlijk niet het juiste woord. Misschien was het veeleer gemakzucht. Gemakzucht en de gezapige, naïeve, overmoedige overtuiging dat Machteld minstens nog de eerstvolgende vijf jaren bij mij zou blijven om het avondeten te koken en mijn sokken te stoppen. De gedachte aan een jongen kwam niet eens bij mij op. Vaders verkeren vaak in de waan dat zij tot het einde van hun dagen een soort affectief monopolie kunnen laten gelden op hun dochters, en de ontdekking dat zij zich schromelijk vergissen is meestal schokkender dan een amoureuze ontgoocheling.

Nochtans had ik het kunnen vermoeden. Ik had het moéten vermoeden. Niet alleen omdat het op zichzelf een normaal verschijnsel is, dat een meisje van negentien met een jongen begint te scharrelen. Maar er waren symptomen die ik destijds in mijn zelfvoldane verwatenheid over het hoofd heb gezien en waarvan ik eerst achteraf de werkelijke aard en draagwijdte heb ontdekt.

Onder andere dit: Machteld is altijd een aanhankelijk meisje geweest met een moeizaam verholen behoefte aan physieke tederheid. Reeds in haar prille jeugdjaren draaide zij voortdurend als een spinnende poes om mij heen, zodat haar gefleem mijn vrouw soms zenuwachtig maakte. Of was het gerefouleerde jaloersheid? Freud zal wel ergens geschreven hebben dat een moeder jaloers kan worden op de al te geprononceerde vaderliefde van haar dochter. Na de dood van mijn vrouw werd Machteld, in haar volle puberteitsjaren, nóg kittiger, en ook daarover hebben Freud en de zijnen natuurlijk een en ander geschreven. Sinds zij bij Melvin Cosmetics begon te werken, kwam er echter geleidelijk een verkoeling in onze affectieve verhouding en nu ik er aan terugdenk, lijkt het mij dat zij af en toe zelfs een physieke weerstand moest overwinnen wanneer ik haar,

zoals vroeger, met een plaagzieke onstuimigheid knuffelde. Mijn dochter wordt volwassen, dacht ik dan een beetje mismoedig, maar ik vergat aan dit besef de overweging te koppelen dat de ontdekking van het seksuele avontuur inhaerent is aan het groeiproces naar de volwassenheid.

En onder andere dat: Machteld is van nature een levenslustig meisje. Als zij emotioneel de broze transparantie van haar moeder vertoont, dan heeft zij van mij ongetwijfeld die onbekommerde en ietwat roekeloze bereidheid om de dingen te aanvaarden voor wat zij waard zijn. De laatste tijd echter betrapte ik haar herhaaldelijk dromend over een boek, dat onberoerd en ongelezen in haar schoot bleef liggen, en als ik haar attent maakte op haar melancholische stemming, gaf zij mij doorgaans een afwezig antwoord. Is er iets op het werk? vroeg ik dan, en wanneer zij verveeld ontkende dat er iets was op het werk, haalde ik gerustgesteld de schouders op. Als alles in orde was op het werk, hoefde zij zich immers geen zorgen te maken.

En onder andere ook weer dit: toen ik op een avond, vroeger dan naar gewoonte, terugkeerde van het biljartlokaal, trof ik haar in de duisternis van de woonkamer wenend aan op de sofa. Machteld, lieve Machteld, zei ik onthutst, wat is er, mijn kind? Ik wilde haar sussend in mijn armen nemen, maar zij weerde mij kordaat af en vluchtte naar boven, met de uitvlucht dat zij barstende hoofdpijn had. Ik bracht haar twee aspirientjes op haar slaapkamer en dacht dat daarmee alles opgelost was.

Ik had het moeten vermoeden, en wellicht heeft het onuitgesproken besef al die tijd wel latent in mijn onderbewustzijn geleefd. Misschien heb ik het op de bodem laten rusten omdat ik bang was dat de rimpelloze vijver van ons gemoedelijk samenzijn zou vertroebeld worden door de neerslag van het vermoeden. Het is mogelijk. Maar op het heilloze ogenblik dat zij mij koel en zakelijk vertelde, dat zij reeds gedurende vijf maanden een verhouding had met een jongen, die Samuel heette, was mijn allereerste reactie van een gans andere aard.

Ik vond Samuel een zonderlinge naam. Het klonk zo joods. Ik heb natuurlijk niets tegen de joden. Wie kan, na Eichmann en Kaltenbrunner, gevoeglijk nog iets tegen de joden hebben? Maar toch vond ik Samuel een vreemde

naam, en ik zei het haar onomwonden.

'Samuel is een vreemde naam', zei ik.

'Trek je sok aan, Pa', zei ze bedaard.

'Wat heeft dàt er mee te maken?' vroeg ik verwonderd.

'Trek je sok aan', herhaalde ze. 'Ik wil niet dat je op je blote voet door de kamer gaat springen.'

Ik trok mijn sok aan en stak een sigaret op.

'Komaan', zei ik uitdagend. 'Ik ben gereed om te springen. Kom maar vóór de dag met je Samuel.'

Zij bekeek mij ernstig en een beetje beduusd, zoals iemand die niet goed weet hoe te beginnen om een jobstijding aan te kondigen. Haar handen lagen gevouwen in haar schoot. Er klopte een kleine ader in haar hals en zij zag er nog zo jong uit. Zo jong.

'Niet alleen de naam is vreemd', zei ze langzaam. 'Samuel is een zwarte.'

Ik lachte nerveus en zag dat de ader in haar hals wilder begon te kloppen.

'Wat bedoel je, Machteld? Hij is toch geen inciviek?'

'Nee', zei ze zéér kalm. 'Hij is gewoon een zwarte. Een neger. Hij heet Samuel Lee Douglas en hij is afkomstig van Alabama.'

Mijn linkerhand, de hand met de sigaret, begon zachtjes te beven op het tafelblad, zonder dat ik er iets kon aan verhelpen. Ik keek verwonderd naar die zachtjes bevende hand, en het was alsof zij een rode kleur had. Het schijnt dat mensen, die door paniek worden aangegrepen, altijd een rood floers vóór de ogen krijgen. Het is een grap, dacht ik. Het is een smakeloze grap. Zij houdt mij voor de gek.

Ik deed mijn best om de luchthartige, nonchalante toon te vinden, die past bij een ietwat gezochte grap, maar mijn stem klonk onzeker.

'Kom nu, Machteld, je wilt mij toch niet wijsmaken dat je vrijt met een neger?'

Ik betrapte er mezelf onwillekeurig op dat ik het woord neger uitspuwde als een fluim.

'Ik wil je niets wijsmaken', zei ze nadrukkelijk. 'Ik heb inderdaad een verhouding met een zwarte en ik moet je met aandrang vragen hem voortaan geen neger meer te noemen. Alles zal veel eenvoudiger zijn als je hem gewoon Samuel noemt. Hij is een beschaafde, intelligente, lieve

jongen. Hij verblijft voor een jaar met een studiebeurs te Brussel om zijn frans bij te schaven en hij komt regelmatig naar Antwerpen om met vrienden in een jazz-combo te spelen. Ik heb hem een halfjaar geleden in de 'Silver Club' leren kennen en wij houden van elkaar.'

Het rode floers vóór mijn ogen was weg. Ik zag opnieuw zéér duidelijk, zéér scherp het bleke, mooie en ernstige gelaat van mijn dochter. Zo jong en zo ernstig. Ik moet haar op dat ogenblik wild en misschien wel woest aangekeken hebben. Of was het de tragische, smekende, hulpeloze blik van iemand, die niet begrijpt waarom hem moedwillig en nodeloos pijn wordt gedaan? Misschien was het die onbeschrijfbare blik van een stervend paard, waar Elsschot het over heeft? Ik weet het niet. Maar ik kan mij wél voorstellen dat ik haar moet aangekeken hebben alsof zij plotseling een afschuwelijk beest, een slijmerige groene pad, of een stinkende dode rat vóór mij op tafel zou hebben gegooid.

'Machteld', kreunde ik. 'Lieve Machteld, het is niet mogelijk.'

Zij pareerde mijn blik zonder verpinken. Zij zag zéér bleek maar zij sloeg de ogen niet neer. Haar koelbloedige vastberadenheid verbaasde mij en ergerde mij, en onthutst kwam ik tot de vaststelling dat mijn dochter, mijn geliefde en liefhebbende dochter, onbewogen kon aanschouwen hoe ik in een afgrond gleed.

Was het daarom, in het ontnuchterende besef van een plotseling ontluisterde liefde, dat ik woedend werd? Een ogenblik heb ik de aandrang gevoeld om tóch een klap te geven in dat bleke gelaat, en als ik het niet gedaan heb, dan was het waarschijnlijk uit lafheid; omdat ik vreesde haar na zulke klap helemaal te verliezen.

'Het is onzin', schreeuwde ik. 'Het is belachelijke, kinderachtige onzin! Ik wil niet dat je die jongen nog ontmoet. Ik heb je nooit iets verboden, Machteld. Maar nu verbied ik je uitdrukkelijk die jongen nog te ontmoeten. Ik weet wat ik zeg, en jij bent in die dingen nog een kind. Ik wil niet dat een vreemde, zwarte luis mijn dochter meelokt in een waanzinnig avontuur en in het ongeluk stort. Je moet mij beloven dat je er onmiddellijk mee ophoudt!'

Op haar gelaat vertrok geen spier, maar in haar starre

blik meende ik de koele gloed te bespeuren van een plots ontkiemende haat, vermengd met een vreemdsoortige, onbuigzame trots; een blik die ik nooit eerder in haar ogen had gezien.

'Als je hem nog eenmaal een vreemde, zwarte luis durft noemen, dan zet ik hier nooit meer een voet over de drempel!'

Die stem, die ogen en die woorden. Het was Machteld niet. Het was mijn dochter niet en geen meisje van negentien jaar, maar een vreemde, zelfzekere vrouw, die kennelijk bereid was tot het uiterste te vechten voor een verworven bezit en die alle konsekwenties van dit bittere gevecht wilde aanvaarden.

Ik wist dat ik met woede of bedreigingen geen stap verder zou geraken; dat zij integendeel nog dieper in haar schelp zou terugkruipen. Daarom gooide ik het over een andere boeg. Ik nam haar hand in de mijne, maar het was een slappe, koude hand.

'Wees nu redelijk, Machteld', zei ik. 'Je bent negentien jaar en het is normaal dat je jongens ontmoet. Je zult de eerstvolgende jaren nog honderden jongens ontmoeten en uit die overvloedige keuze zul je er te gelegener tijd en na verstandig overleg één uitpikken, die je gelukkig kan maken. Een die past bij je karakter en je stand en de kleur van je haren en de kleur van je ogen en de kleur van je huid want, hoe prozaïsch het ook moge klinken, het huwelijk is een legkaart. De stukken moeten in elkaar passen. Over enkele maanden zul je ongetwijfeld met een glimlach terugdenken aan dit onschuldige, buitenissige avontuurtje met Samuel, die misschien wel degelijk een beschaafde, intelligente en lieve jongen is, en die voor de goede orde der dingen op zijn beurt zal trouwen met een beschaafd, intelligent en lief zwart meisje. Men kan de goede orde der dingen nu eenmaal niet straffeloos verstoren.'

'De liefde is geen legkaart', zei ze. Het klonk idioot en onweerlegbaar als de titel van een romantisch verhaal in een damesweekblad. De woede zwelde opnieuw naar mijn keel.

'Rommel!' schreeuwde ik. 'Verdomde sentimentele kitsch! Je zult tot je schade en schande wel leren dat de liefde een sprookje is voor onnozele bakvissen. Weet je wat de liefde

betekent voor Samuel Lee Douglas uit Alabama? Voor hem betekent de liefde.... Nee, ik kan het je niet vertellen omdat je nog een zuiver, schuldeloos kind bent. Maar om je de schade en de schande en de pijn van de teleurstelling te besparen, gebied ik je uitdrukkelijk eens en voorgoed een einde te maken aan deze ongehoorde geschiedenis.'

Zij trok haar hand terug en legde ze opnieuw behoedzaam in haar schoot, alsof zij daar iets wilde beschermen.

'Pa', zei ze, en haar stem maakte het droge, rauwe geluid van scheurend linnen. 'Pa, ik ben niet langer een zuiver, schuldeloos kind. Ik ben twee maanden zwanger van Samuel Lee Douglas uit Alabama.'

Ik zat verlamd en sprakeloos tegenover haar aan tafel. Het was alsof ik langzaam in een smalle koker werd gezogen terwijl iemand met een klein metalen hamertje hard en driftig tegen mijn slapen tikte. Het was hetzelfde gevoel, geloof ik, als twee jaar voordien, toen de dokter uit de slaapkamer kwam en zegde dat mijn vrouw dood was. En toch weer niet hetzelfde. De dood van mijn vrouw was een cataclysme dat ik gebroken maar gelaten aanvaardde in zijn absolute onherroepelijkheid. Men komt nu eenmaal niet in opstand tegen de dood. Maar de gedachte aan Machteld met een kind van een zwarte in haar ingewanden leek me zo verbijsterend, zo krankzinnig en onrechtvaardig, dat de pijn geen uitweg vond.

In de kramp van die pijn zat ik haar zwijgend aan te staren als een geestesverschijning, en als een geestesverschijning zag ik haar langzaam opstaan om zich terug te trekken op haar kamer want er viel voorlopig niets meer te zeggen.

Ik weet niet hoe lang ik daar, eenzaam en stil, in de kamer heb gezeten. Het was koud en donker in de keuken toen ik wenend de kom met het vuile water leeggoot in de spoelbak.

De volgende dag was een zaterdag, zodat wij geen van beiden moesten werken. In de late voormiddag, nadat zij de kamers had gestofzuigd en mijn witte hemden had gestreken, heb ik het gesprek hervat.

Zij verwachtte natuurlijk dat ik er opnieuw zou over beginnen maar het was haar niet aan te zien dat die ver-

wachting haar in enige mate verontrustte. De trage, zekere halen waarmee zij het klikkende ijzer over de strijkplank liet glijden, waren zo harmonisch en vloeiend dat zij leken op een ballet van volmaakte innerlijke rust. Ik had nooit kunnen vermoeden dat mijn dochter in zulke ongewone omstandigheden in staat zou zijn om zo meesterlijk haar zelfbeheersing te bewaren; al was het misschien allemaal slechts uiterlijke schijn.

Ik herbegon het gesprek met een tactische aanval. Ik gaf met een platte gemeenplaats toe dat een dergelijk ongeluk in de beste families kan gebeuren, en ik liet voorzichtig doorschemeren dat allicht nog een regeling kon getroffen worden om een discrete oplossing te geven aan het netelige probleem. Na twee maanden zwangerschap is er biologisch nog niets onherroepelijk gebeurd, en ik heb een goede vriend, wiens broer geneesheer is.

Zij weigerde sereen en met een nauwelijks verholen verontwaardiging het voorstel ook maar in overweging te nemen.

'Wil je dan een zwart kind op de wereld brengen?' vroeg ik, alsof het baren van een zwart kind de voltrekking zou zijn van een of andere monsterachtige bloedschande.

Zij bekeek mij verwonderd, en haar verwondering leek oprecht.

'Waarom niet?' vroeg ze. 'Een zwart of een geel of een rood kind; een kind met kroezelhaar of ros haar, met sproeten of met een moedervlek in de hals, welk belang hebben al die details, als het mijn kind is? Welke rol kan de huidskleur spelen als het kind in liefde werd verwekt en als ik het negen maanden lang met mijn hart en mijn bloed, met mijn lever en mijn nieren heb gevoed? Zelfs wanneer ik een misvormd kind op de wereld moest brengen, dan zou ik het nóg met liefde ontvangen en opvoeden. Maar halfbloedkinderen zijn normaal en doorgaans veel mooier dan blanke kinderen.'

Waar had zij dergelijke opvattingen geleerd? Waarschijnlijk niet op school. Al weet men nooit welke nonsens die wereldvreemde nonnen vertellen. Waarschijnlijk niet bij de chiro. Al praten die geuniformeerde pubers elkaar wel eens het hoofd op hol rond hun romantische kampvuren. Misschien in de 'Silver Club', waar zij die nikker had leren

kennen. Of was het niet zo maar een opvatting? Was het wellicht haar natuurlijke en spontaan gegroeide overtuiging dat een blank meisje gewoon een zwart kind op de wereld kan brengen, zonder dat iemand het hoofd omdraait bij zulk fenomeen?

'Je barst van menselijk opzicht', zei Machteld misprijzend toen ik haar attent maakte op het publiek schandaal. 'Je bent een bang, zielig burgermannetje dat zich alleen maar bezorgd maakt om wat de mensen zullen zeggen. Het is je niet om mijn geluk te doen. Wat betekent geluk voor jou? Zeventien caramboles in de biljartclub. Of gemarineerd konijn. Of een overwinning van Beerschot. Wat kan het je schelen dat ik hou van Samuel? Je begint al te beven bij de gedachte dat een of andere dronken idioot in je stamcafé zou kunnen zeggen: hier hebben we de vader met die hoer van een dochter, die met een neger in bed kruipt en die een klein, vies, zwart jong heeft afgeworpen. Welnu, iedereen mag weten dat ik met een neger in bed kruip, en wie mijn kind ooit vies zal durven noemen, krab ik de ogen uit het gelaat!'

Nee, het was mijn dochter niet. Het was een vreemde vrouw; een wild dier, dat gromde en klauwde en van zich afbeet. Menselijk opzicht? Ja, voor een deel was het ongetwijfeld menselijk opzicht dat mij deed huiveren bij het ontstellende vooruitzicht van een zwarte schoonzoon en een zwart kleinkind. Maar menselijk opzicht was het niet alleen. Het was mij wél om haar geluk te doen, wat zij er ook mocht van denken, en ik was er stellig van overtuigd dat zij niet gelukkig kón worden met een neger; dat zij regelrecht in haar ongeluk liep. Ik kon niet betogen op welke goede gronden die overtuiging steunde, maar ik voélde het. Dergelijke dingen voélt men. Het was geen menselijk opzicht maar oprechte liefde en bekommernis om haar welzijn, die mij in het harnas joegen om haar te beschermen tegen een duister, dreigend gevaar.

Hoe zal ik het verklaren? Ik heb principieel niets tegen de zwarten. Integendeel, ik ben onvoorwaardelijk voor volledige integratie en tegen alle vormen van discriminatie. Elke criminele gek van de Klan mag voor mijn part aan de hoogste boom gehangen worden. Ik ben tegen apartheid en voor Luther King. Ik hou van Mahalia Jackson en Paul

Robeson. De Union Minière beschouw ik als een verderfelijk bastion van de blanke uitbuiterij, Ian Smith van Rhodesië vind ik een politieke schoft en gouverneur Wallace een hondsdolle psychopaat. Ik heb een onverdeelde sympathie voor de zwarten en hun heroïsche strijd voor menselijke gelijkwaardigheid. Althans in theorie. Maar in de praktijk zal het wel niet zo gemakkelijk uitvallen. Hoe kunnen wij de reële toestanden in de Verenigde Staten en Zuid-Afrika van op afstand beoordelen? Wij hebben hier in Antwerpen licht voor het zeggen: leve de volledige integratie! Maar als er plotseling een horde van, laat ons zeggen, tweehonderd duizend zwarten over deze stad zou neerstrijken, dan zouden wij er waarschijnlijk enigszins anders over denken. Ik heb ook niets tegen de Laplanders. Maar dat wil niet zeggen dat ik bereid zou zijn om van de ene dag op de andere met de Laplanders te gaan leven. Ik geloof in de mogelijkheid en de wenselijkheid van een vreedzame ethnologische coëxistentie volgens dezelfde beginselen, waarover op het politieke vlak zoveel te doen is. Maar ik vind dat soort bij soort moet blijven. Dat is altijd zo geweest met klassen en ideologieën en godsdiensten en rassen, en dat zal altijd wel zo blijven.

Ik trachtte haar met kalme overreding voor mijn standpunt te winnen, maar zij bleef hardnekkig voet bij stuk houden.

'Jij behoort nog tot de andere generatie', zei ze hooghartig. 'De generatie van het kolonialisme, het paternalisme, het blanke superioriteitsgevoel en het geloof in de goddelijke zending; de generatie van een frank in het missiebusje voor de redding van een zwart zieltje; de brave, grootmoedige, huichelachtige en oervervelende generatie die tranen bij tuiten geweend heeft met *De Negerhut van Oom Tom;* de pacifistische, door-en-door pacifistische, altijd-en-voor-alles pacifistische generatie die Little Rock en Pretoria heeft geduld en die meewarig het hoofd heeft geschud bij de moord op Loemoemba. Het spijt me, Pa, die tijd is onherroepelijk voorbij. Je generatie is zo dood als een pier, en als je er niet zelf aan ten onder wilt gaan, dan zul je als een normaal tijdsverschijnsel moeten aanvaarden dat een blank meisje uit Antwerpen, dat toevallig je dochter is, trouwt met een zwarte jongen uit Alabama, en van hem een

kind krijgt.'

Waar, verdomme, had zij zulke dingen geleerd? Zij stopte ijverig mijn sokken, zij keek goedlachs naar de Flintstones op de televisie, en ik dacht dat zij tussendoor met belangstelling de boeken van Aster Berkhof las. Had zij zich in het geheim aangesloten bij een communistisch genootschap? Las zij verstolen anarchistische pamfletten? Of had Samuel Lee Douglas haar, samen met zijn sperma, zulke revolutionnaire ideeën ingepompt?

Misschien ware het educatief verantwoord geweest indien ik haar op dat ogenblik tóch een klap om de oren had gegeven want geen enkele vader, hij mag dan nog tot een verlopen generatie behoren, kan zich straffeloos door zijn dochter laten zeggen dat hij een sufferd is.

Ik deed het niet. Ik stak, uiterlijk bedaard, een nieuwe sigaret op, en deze maal beefde mijn hand niet. Zij lag mollig, vermoeid en zonder weerstand, als een bleek en zachtjes ademend weekdier, op het tafelblad naast de grote porceleinen asbak, die ik twintig jaar voordien bij mijn huwelijk cadeau had gekregen van tante Germaine, die tijdens de oorlog aan stenen in de gal is gestorven. Al sinds jaren worden dergelijke asbakken niet meer gemaakt.

'Machteld', zei ik. 'Misschien is het beter dat die Samuel Lee eens tot hier komt. Ik zou bij gelegenheid even met hem willen praten.'

Zij stond zwijgend op, legde haar handen op mijn schouders en kuste mij op mijn wang. Was het inbeelding dat ik een vreemde, zoete geur meende te ruiken toen zij lichtjes over mij stond gebogen? Men beweert dat zwarten een penetrante lijfgeur hebben. Of zijn het de zwarten, die beweren dat wij een doodsgeur meedragen?

Zij kuste mij op mijn wang, en behalve die vreemde onbehaaglijke geur, die waarschijnlijk maar inbeelding was, trof het mij dat haar gelaat bijzonder mooi was van een stille, ingehouden vreugde. Zo mooi. En nog zo jong.

Zij kuste mij liefdevol op mijn wang, en zij wist niet dat ik die nikker naar mijn hol wilde lokken om hem eens en voorgoed duidelijk aan het verstand te brengen dat hij voortaan mijn dochter met rust moest laten. Al wist ik ook niet wat er dan met het ongeboren kind moest gebeuren. Zolang het niet geboren was, kon er nog van alles gebeuren.

Twee dagen later kwam Samuel Lee Douglas bij ons aan huis. Een slanke, slungelachtige en enigszins schuchtere knaap, die mij om een of andere reden onwillekeurig deed denken aan een vederlichte tapdanser.

Beschaafd, intelligent en lief, had Machteld gezegd. Het kon allemaal wel waar zijn. Volgens schoonheidsbegrippen van het zwarte ras was hij ongetwijfeld een knappe verschijning. Zijn uiterlijk was verzorgd, hij droeg met zwier een grijs pak van onberispelijke snit, en ik rook geen enkele specifieke geur toen ik hem de hand drukte. Een smalle, beenderige hand met een korte, stevige greep. Wél had hij, benevens zijn huidskleur, het korte kroezelhaar, de dikke lippen en de platte neus die ik verwachtte.

'Glad to meet you, sir', zei hij in het zangerige, nasale engels van het zuiden. Ik dacht dat hij daarop breed zou glimlachen om zijn gaaf gebit te laten bewonderen, maar hij deed het niet. Alleen zijn ogen lachten en, ik moet het toegeven, die ogen waren innemend mooi.

'Have a seat', zei ik, en ik maakte daarbij het vormelijke gebaar van een toneelspeler. Het was mijn voornemen geweest hem onmiddellijk de donkere huid vol te schelden zonder hem tijd of gelegenheid te geven in de geborgen atmosfeer van onze leefkamer binnen te dringen, maar nu hij tastbaar vóór mij stond, kon ik niet anders dan zijn hand drukken en hem een stoel aanbieden. Hij had geen ogen om onmiddellijk te gaan schelden. Alles wel beschouwd, had ik trouwens met schelden niets te winnen. Ik moest met hem praten. Hem overtuigen.

Nochtans leek hij zo op het eerste zicht een gemakkelijke prooi om met enkele welgekozen krachttermen te overdonderen. Hij zat stijf en smal op het randje van de stoel. Zijn knieën tekenden zich knekelig af in de gesteven broekspijpen en hij zakte een beetje door in de linkerschouder. Ik had de indruk dat ik hem met één enkele mep hals-over-kop in de hoek kon kegelen, al zijn die zwarte jongens soms verbazend lenig.

'Nice weather', zei ik om iets te zeggen want Machteld was in de keuken aan het rommelen, en het zou niet fair geweest zijn hem in de flank aan te vallen waar zij er niet bij was.

'Very nice, indeed, sir', beaamde hij.

De manier waarop hij het woordje 'sir' uitsprak, met die gemengde ondertoon van eerbied en hartelijkheid, streelde mijn oor. Ik heb doorgaans een hekel aan mensen die mij koel en nietszeggend bejegenen met meneer-van- hier en meneer-van-daar. Maar dit 'sir' was mij aangenaam. Het was een warme, melodieuze vorm van het alledaagse meneer. Het is mij inmiddels duidelijker geworden waarom sommige amerikanen in het nochtans weinig vormelijke zuiden hun vader in alle omstandigheden sir blijven noemen

Machteld kwam in haar voordeligste jurk uit de keuken en wij keken zwijgend toe hoe zij koekjes en sigaretten op tafel zette en thee schonk. Weer verbaasde mij haar rustige zelfzekerheid. Alleen de kleine, kloppende ader in haar hals verraadde haar emotie. Of had die ader daar altijd zo driftig geklopt en beeldde ik mij alleen maar in dat dit een uiterlijk kenteken was van haar gemoedstoestand? Maakte ik mijzelf niet wijs dat zij zenuwachtig was omdat ik zelf zenuwachtig was? Terwijl zij voorzichtig de thee in de kleine kopjes goot, had ik plotseling hevige trek in een glas koud, schuimend bier maar ik durfde er niet om vragen. Die nikker was nog geen vijf minuten in huis, en hij belette mij reeds op mijn gemak een glas bier te drinken.

Ik moet hem toch maar ineens de volle lading geven, dacht ik. Zus en zo en daarmee uit. En hem dan met zijn zwarte klikken en klakken aan de deur zetten. Maar hoe moest ik er aan beginnen? Kon ik zo maar onmiddellijk die groeiende foetus op tafel gooien? Ik weet niet eens of het woord foetus courant is in de engelse taal; al mocht ik van een hogeschoolstudent met een studiebeurs wel geredelijk verwachten dat hij een handvol latijnse woorden kende.

'How are things going at school?' vroeg ik. At school of in school? Mijn engels is inderdaad niet zo goed. Het is jaren geleden dat ik nog een engels boek heb gelezen. Wanneer ik naar een amerikaanse film kijk, dan versta ik wel brokstukken van de tekst links en rechts, maar ik kijk toch altijd automatisch naar de onderschriften. Mijn enige parade-engels beperkt zich tot een gedicht van Longfellow, dat ik destijds voor het eindexamen in de poësis heb moeten blokken en dat ik, omwille van zijn zangerigheid, nooit heb vergeten. Maar Longfellow kon mij in de gegeven omstandigheden weinig helpen.

Samuel Lee Douglas verzekerde mij dat alles naar wens verliep op school, dat hij er een aangename studiekring had gevonden, en dat hij 'Antwerp a tremendous town' vond. Maar hij bekende eerlijk dat het met de franse taal niet zo best wilde vlotten, en daarvoor was hij eigenlijk toch naar hier gekomen.

Inderdaad, daarvoor was hij naar hier gekomen, en niét om mijn dochter te verleiden!

Dit had ik hem zonder verdere plichtplegingen op zijn brood moeten geven, maar in de plaats daarvan vroeg ik inschikkelijk of hij er soms de voorkeur aan gaf in het frans te discussiëren. Hij wees het voorstel glimlachend maar kordaat van de hand, en verzekerde mij dat mijn engels stukken beter was dan zijn frans. Het viel mij tegen dat hij, na een halfjaar leerschool, nog geen franse dialoog aandurfde, en tegelijk vleide het mij een beetje dat hij mijn moeizaam en zonder enige twijfel deerlijk verbasterd engels als behoorlijk kwoteerde. Het was natuurlijk een handig complimentje maar ik heb de leeftijd bereikt, dat een man gevoelig wordt voor dergelijke attenties.

Dus babbelden wij verder in het engels. Het was niet gemakkelijk. Ik moest eerst mijn gedachten ordenen in het nederlands en dan met kunst en vliegwerk die gedachten omzetten in een vreemde taal, die ik niet volledig beheerste. Ik betrapte er mij herhaaldelijk op dat ik engelse en duitse reminiscenties door elkaar haalde, en wanneer ik helemaal in de knoop geraakte, zocht ik toch maar mijn toevlucht in een franse interjectie. Het was een potsierlijke poespas, die in alle andere omstandigheden ongetwijfeld op de lachspieren zou gewerkt hebben. Hij luisterde echter geduldig, ernstig en blijkbaar met belangstelling naar mijn betoog en gaf langzaam zijn bescheid, met die welwillende nadrukkelijkheid van iemand die zich inspant om de subtiliteiten van zijn taal te herleiden tot een ontrafelde eenvoud.

Eigenlijk was hij veel meer aan het woord dan ik want in mijn positie van verongelijkte partij kon ik mij veroorloven vragen te stellen. Daarenboven is het stellen van primaire vragen in een vreemde taal merkelijk gemakkelijker dan het ontwikkelen van een thesis. Mijn thesis zou ik wel uit de doeken doen op het geschikte moment, wanneer de eerste contacten gelegd waren.

Ik informeerde derhalve naar zijn familie en het land van zijn herkomst, en hij schilderde mij met kennelijke geestdrift een kleurrijk beeld van zijn geboortestad Tuskegee, waar hij met vier broers en twee zusters in een bloeiende broodbakkerij was opgegroeid en waar het goed was om leven. Hij was vol erkentelijke lof voor zijn ouders, die hem door hard werken in staat hadden gesteld om te studeren, en hij hoopte die erkentelijkheid eenmaal vorm te kunnen geven wanneer hij zich als rechtskundig adviseur bij een grote scheikundige firma in Tuskegee zou gevestigd hebben want dat was zijn aspiratie.

Ik vroeg hem, niet zonder argwaan, of kennis van de franse taal onontbeerlijk was om ginds, in het hartje van Alabama, rechtskundige raad te verstrekken aan chemische producenten.

Hij antwoordde openhartig dat het aanleren van de franse taal in feite slechts een ondergeschikt middel was om meer vertrouwd te geraken met de Europese 'way of life' maar dat er nevertheless in sommige plaatsen van de zuidelijke Verenigde Staten nog een kern van francofielen bestaat onder de groothandeldrijvende bourgeoisie. 'Something like the conventional french-talking infiltration in flemish economy', voegde hij er glimlachend aan toe.

'Die tijd is voorbij, kerel', zei ik geprikkeld. 'Wij worden eindelijk baas in eigen huis.'

'I know', knikte hij. 'I know and I feel real sympathy for the flemish cause. I think it's a cause of justice.'

Zei hij het alleen om mij welgevallig te zijn? Was hij een gewiekste opportunist, of had hij tijdens zijn kort verblijf in ons land werkelijk enig inzicht verworven in de essentie van de Vlaamse strijd, en meende hij wat hij zegde? Hoe dan ook, zelfs wanneer hij zich soepel in mijn kraam aanpaste, dan getuigde zijn opmerking van een bij-de-handse psychologische feeling, die hem ongetwijfeld van pas zou komen in zijn latere juridische activiteiten.

Over wat spraken wij nog tijdens die eerste ontmoeting? Over de binnenlandse politiek van Johnson (L. B. J. is a guy that inherits one million dollars and bets the whole fortune on the wrong horse). Over de oorlog in Vietnam (American intervention in Vietnam is like a man trying to stop a fire by blowing on it). En, o ja, over de wereldbeker voetballen

in Engeland; al had ik de indruk dat hij beter op de hoogte was van politiek dan van sport. Waarschijnlijk was hij nóg beter op de hoogte van jazz, maar dat was een terrein waarop ik mij niet waagde. Zoals dat andere terrein.

Wij spraken hoffelijk en gezellig naast de kwestie, en ondertussen zat Machteld, koekjes knabbelend en thee slurpend, de foetus in haar buik te voeden, waar het eigenlijk om te doen was.

Lieve, sluwe, geraffineerde Machteld. Zij zat er onschuldig bij, mengde zich uitsluitend in de conversatie om af en toe mijn gebrekkig engels te kalfaten, en schonk uiteindelijk toch ongevraagd het glas koud bier, waar ik al van bij het begin zat naar te snakken. Toen al moet zij er zich, ondanks haar jeugdige onstuimigheid, rekenschap van gegeven hebben dat bij een gesprek onder mannen het zwijgen de vrouw siert. Maar al die tijd zat zij ongetwijfeld innerlijk te genieten van haar triomf want een triomf betekende het voor haar, dat zij er in geslaagd was Samuel Lee Douglas uit Alabama zonder kleerscheuren in onze woning binnen te loodsen, en dat ik bereid bleek met hem te babbelen over de binnenlandse politiek van Johnson, over de oorlog in Vietnam, en over de wereldbeker voetballen. Bij het volgende bezoek kon hij al gerust in zijn hemdsmouwen gaan zitten.

Dat deed hij dan ook. Om de week, 's zaterdagsnamiddags, kwam Samuel een paar uurtjes gemoedelijk debatteren vooraleer hij met Machteld naar de bioscoop of naar de 'Silver Club' trok. Al bij het tweede bezoek hing zijn jasje aan de kapstok en bij het derde, tijdens een geanimeerd gesprek over de ruimtevaart, knoopte hij automatisch zijn das los. Hij kneep Machteld ook wel eens in het middel waar ik er bij zat. Maar bier dronk hij niet. Alleen thee en melk.

Tenslotte was hij het die de eerste zinspeling maakte in de richting van de foetus want ik had, onder allerlei voorwendsels, het initiatief almaardoor uitgesteld.

Het gebeurde, geloof ik, bij zijn vijfde of zesde bezoek.

'By the way, sir', zei hij. 'I think Machteld and I should marry within a few weeks.'

Ik keek hem ontsteld aan, en zocht in mijn rondtollende gedachten tevergeefs naar de engelse vertaling van het

woord bezinning. Er viel even een drukkende stilte, zodat hij het geraadzaam oordeelde aan te dringen met zijn rustige, zangerige stem.

'Don't you think so, sir?'

'Yes', zei ik. Yes, yes.'

Machteld kwam naar mij toe, legde haar handen op mijn schouders, en kuste mij op de wang, zoals zij de vorige keer gedaan had. Ik dacht: nu staan haar ogen vol tranen. Maar toen ik mijn hand onder haar kin legde, was haar blik droog en staalblauw. Staalblauw triomfantelijk. Zij had er blijkbaar nooit een seconde aan getwijfeld dat ik uiteindelijk mijn instemming zou geven voor het huwelijk.

Toch was het lief van haar dat zij mij op dat ogenblik en in het bijzijn van Samuel Lee zwijgend op de wang kuste.

Ik ben in de vroege avond begonnen aan het schrijven van deze overwegingen bij een fles Martell want Martell past bij een afscheid. Het is nu kwart vóór middernacht en de fles is half leeg. Het wordt dus een haastig slot want als ik nog twee, drie glazen drink, word ik sentimenteel en dit verhaal is al sentimenteel genoeg. Sentimenteel en onevenwichtig en misschien ook slordig van stijl en opbouw. Wat kunnen mij op dit ogenblik, verdomme, stijl en opbouw schelen! Ja, het is beter dat ik nog een borrel drink en er dan vlug een einde aan maak.

Machteld en Samuel zijn een maand geleden getrouwd en vandaag zijn ze met het vliegtuig, via New York, vertrokken naar Tuskegee, Alabama, U.S.A.

Nadat ik yes, yes had gezegd, en Machteld mij op de wang had gekust, is alles verbazend vlug in zijn werk gegaan.

Na de ondertrouw hebben zij, zoals het betaamt, de ronde van de familie gemaakt. Het heeft wel wat verwikkelingen meegebracht want mijn vader, die stilaan seniel wordt en nog altijd met zijn herinneringen aan de eerste wereldoorlog kleeft, dacht dat Samuel een Senegalees was. En tante Adèle, die nochtans een hottentot zou getrouwd hebben indien ze er ooit de kans zou toe gekregen hebben, weigerde zelfs categoriek hen in haar huis te ontvangen. Achteraf heeft zij wel een fruitschaal als huwelijksgeschenk

laten afgeven, maar zij was niet op het bruiloftsmaal. Zij zal waarschijnlijk niet veel ansichtkaartjes ontvangen uit Tuskegee.

Dat bruiloftsmaal. Eigenlijk was het maar wat men gemeenlijk een 'koffie' pleegt te noemen. Broodjes met hesp, kaas en filet américain préparé; koffie en thee; een paar flessen porto, en later in de namiddag een stevige borrel. Dat wel.

Was het omwille van die karige culinaire ingrediënten dat de stemming zo moeilijk van de grond kwam? Of had Samuel Lee met zijn zwarte smikkel er tóch iets mee te maken? Mijn vader zat maar te zaniken over de charge van de Senegalezen in de slag bij Verdun en misschien was het historisch niet eens verantwoord want ik heb nooit iets gelezen over een noemenswaardig Senegalees wapenfeit te Verdun. Tante Régine, die juist de trein van de suffragettes heeft gemist, achtte de gelegenheid geschikt om de enorme verdiensten van Abraham Lincoln in de strijd voor de ontvoogding der zwarten in het daglicht te stellen, en mijn halfbroer, die weeral veel te vroeg aan de borrel zat, vertelde min of meer gewaagde mopjes die geen inslag vonden omdat het onbegonnen werk was ze telkens in het engels te vertalen. Samuel deed wel op aandoenlijke wijze zijn best om de taalkundige barrière te overbruggen met een dik en gebarsten frans, maar zijn woordenschat bleek bedroevend beperkt en daarenboven legde hij de accenten helemaal verkeerd. Zijn studiebeurs heeft in dat opzicht niet veel vruchten opgeleverd. Dit gaf herhaaldelijk aanleiding tot misverstanden en stokkende dialogen, die leken op spelletjes zoals ra-ra-ra-wat-groeit-er-in-mijn-hof.

En Machteld, lieve, raadselachtige Machteld? Zij vertikte het gewoonweg als tolk op te treden. Zij zat verrassend stil en bleek en mooi in haar gele jurkje aan de zijde van Samuel Lee, en het was haar niet eens aan te zien dat zij gelukkig was. Wél was het aan de lichte welving van haar buik te zien, dat het de hoogste tijd werd met dat huwelijk.

Toen de stemming er, dank zij de Schiedam, eindelijk wat in kwam, en mijn vader er zich stilaan rekenschap van begon te geven dat Senegal en Alabama in twee verschillende werelddelen liggen, zijn Machteld en Samuel er

stilletjes van onder gemuisd. Zij hadden voor een week een hotelletje gehuurd te Profondeville aan de Maas, en vermits het gans die week stortregende, zal hun geluk wel compleet zijn geweest. Zij stuurden een gekleurd ansichtkaartje met 'veel liefs', en ik heb die dagen, vooral 's avonds, veel aan mijn vrouw gedacht want het huis was nooit zo leeg geweest.

Toen zij terugkwamen, verbaasde het mij dat de welving van haar buik in een week tijd aanzienlijk gegroeid was. Ik verkeerde in de waan dat die dingen zeer geleidelijk groeien, maar dat blijkt niet steeds het geval te zijn.

Zij lummelden overdag wat rond in huis, gingen 's avonds naar de 'Silver Club', alsof er niets gebeurd was, en stonden naderhand te drentelen aan de voordeur want zij konden onmogelijk samen slapen in het smalle éénpersoonsbed van Machteld. Die toestand kon niet blijven duren.

Na verloop van enkele dagen klampte Samuel mij dan ook aan.

'I think, sir, Machteld and I should settle within a few weeks in Tuskegee. It's my home, I have my work and my future there, and my parents will treat her as their own daughter. I'm sure we'll make a fine living.'

Wat kon ik anders zeggen dan: 'yes, yes'? Het vooruitzicht mijn dochter zo spoedig en waarschijnlijk voorgoed te zien vertrekken naar een ver en vreemd land; het besef dat ik haar wellicht nooit meer zou zien; de vrees dat zij ginder in dat zwarte, woelige zuiden misschien langzaam aan heimwee zou wegkwijnen, haakten als een plotselinge kramp in mijn hart. Maar wat kon ik anders zeggen dan: yes, yes?

Vanmiddag heb ik hen uitgeleide gedaan naar het vliegveld van Melsbroek en het is weer allemaal verbazend vlug gegaan. Het was mijn voornemen haar nog op het hart te drukken wat zij te doen en te laten had, maar wij hadden net de tijd om een kop koffie te drinken en enkele tijdschriften te kopen.

Toen de passagiers voor New York werden opgeroepen, lag zij in mijn armen, en voor de eerste maal in haar leven kuste zij mij op de mond. En ja, ik moet dit wel schrijven: haar ogen stonden vol tranen. Ik heb gewaarschuwd dat

dit een sentimenteel slot zou worden.

Samuel heeft mij eenvoudig de hand gedrukt. Zijn smalle, beenderige hand.

'We'll see you, sir', zei hij. Zangerig, rustig, en ogenschijnlijk toch een beetje ontroerd; al valt de ontroering van een zwart gelaat niet zo gemakkelijk af te lezen.

Yes, Samuel, I'll see you. Als ik ooit verneem dat je een haar op het hoofd van mijn dochter durft krenken; als je de verdomde rotlef mocht hebben haar niet gelukkig te maken, dan kom ik met het eerste vliegtuig naar Tuskegee in Alabama. Dan klop ik je zwarte bakkes tot spijs, ik steek je kot in brand, en ik voer haar ijlings terug naar deze kille maar veilige contreien. Dan....

Och, het is natuurlijk allemaal larie. Bullshit zeggen jullie ginder in Alabama. Ik zou noch het geld, noch de tijd, en waarschijnlijk ook niet de moed hebben om je, geflankeerd door die vier broodbakkende broers van jou, rekenschap te komen vragen in je eigen hol.

Maar als er mijn geliefde en liefhebbende dochter ooit iets onaangenaams mocht overkomen, dan zou ik je zwarte ras gaan haten en vervloeken. En dat zou erger zijn.

Daarom: maak haar gelukkig.

Please, Samuel Lee. Please.

Dr. P. Valkenburgh, **Mensen in de koude oorlog: Sociologische bijdrage tot onze kennis van internationaal-politieke conflictsituaties,** Uitg. Boom en Zn., Meppel, 1964; (*f* 12.50).

De polemologie is als onderdeel van de politieke wetenschappen de kinderschoenen nog niet ontwassen. En wat men van de volwassenheidsgraad van de sociologie in het algemeen ook moge denken — de sociologie van de internationaal-politieke verhoudingen ligt nog in de wieg. Het lijkt daarom op zijn minst voorbarig, dat de organisatoren van het Zesde Sociologische Wereldcongres, dat in september 1966 te Evian wordt gehouden, juist dit onderdeel van de sociologie tot hoofdthema hebben gekozen.

Het was daarom ook een waagstuk van de heer Valkenburgh, de sociologische studie van oorlog en vrede als onderwerp te kiezen voor een dissertatie aan de Groningse universiteit. Hij heeft het zich daarmee niet makkelijk gemaakt.

Hij heeft zowel een bijdrage tot de theorievorming op dit terrein als een 'proeve' van sociologisch onderzoek willen leveren. In verband hiermee heeft hij zijn studie in twee gedeelten gesplitst. Het eerste deel bevat 'theoretische beschouwingen', het tweede behandelt niet alleen zijn eigen onderzoekresultaten, maar geeft ook een samenvatting van vroeger door anderen verrichte 'empirische onderzoekingen'.

Jammer genoeg is het verband tussen de twee delen vrijwel zoek. In het eerste deel houdt de schrijver zich diepgaand bezig met allerlei theorieën over de 'maatschappelijke oorzaken' van de oorlog, die hij kritisch bespreekt. Hij plaatst vervolgens de sociologie van de oorlog in een breder kader: dat van de conflictsociologie. Als voornaamste bron van sociaal conflict ziet hij veranderingen in machtspositie tussen verschillende groepen of individuën binnen één sociaal systeem (p. 83). Op iets te gemakkelijke wijze brengt hij dit 'model' ook over op de internationale conflicten. De 'internationale samenleving' ziet hij wederom als een 'sociaal

systeem', en wel als een 'machtsstruktuur', en de afzonderlijke staten als 'elementen van een machtshiërarchie' (p. 89 –90), waarbij wederom veranderingen in machtspositie tot conflicten aanleiding geven.

Wie verwacht in het tweede, experimentele, gedeelte een toetsing te vinden van deze theoretische modellen over de diepere oorzaken van oorlogen, komt bedrogen uit. In feite betreffen de door Valkenburgh besproken, en door hemzelf verrichte, onderzoekingen alleen één aspect van de gehele problematiek: de individuele houdingen van burgers tegenover internationale vraagstukken (in casu de oost-west verhouding), tegenover de oorlogsproblematiek, en tegenover het militair geweld.

Het merkwaardige is, dat de schrijver tot de laatste bladzij toe schijnt te menen, dat zijn onderzoek – dat hij overigens bescheiden als een 'eerste benadering' presenteert – wèl relevant is geweest voor een toetsing van zijn theoretisch model. Op p. 253 somt hij een hele reeks, tevoren in het theoretisch deel geponeerde, hypothesen op, die volgens hem in zijn onderzoek 'een zekere mate van bevestiging hebben gevonden'. Heeft hij zich dan niet gerealiseerd, dat de door hem verzamelde gegevens op een heel ander vlak liggen dan zijn theoretisch model, en dat zij met name geen enkele klaarheid brengen in de problematiek van de 'maatschappelijke oorzaken' van de oorlog?

Of zou het mogelijk zijn, dat hij eenvoudig heeft gemeend, dat oorlogsbereidheid bij het publiek automatisch mag worden geëxtrapoleerd in de richting van vergroting van de oorlogskans? Het is een zwakte in deze studie, dat de schrijver het verband tussen individuele attituden en de beslissingen, genomen op het niveau van de politieke leiders, nergens expliciet als een probleem heeft gesteld. Betekent dit, dat Valkenburgh als een axioma heeft aangenomen, dat beslissingen over oorlog en vrede op demokratische wijze tot stand komen? Dit zou wel een zeer naïeve en onsociologische visie zijn op 'mensen in de koude oorlog'!

Als wij dan weer terugkeren tot Valkenburgh's theoretische beschouwingen, dan zien wij dat hier eigenlijk de fundamentele zwakte ligt van zijn conceptie, en van zijn gehele betoog. Terwijl hij bij de behandeling van de binnenlandse conflicten individuën of sociale groepen als de

samenstellende elementen van het maatschappelijk systeem beschouwt, vallen deze bij het internationale conflict opeens volkomen weg, en worden vervangen door de staten als 'de elementen van de (internationale) machtshiërarchie'. Deze 'elementen' streven 'primair het zelfbehoud na' (p. 89).

Op p. 65 wordt hetzelfde, nauwelijks als een hypothese, maar in feite als een axioma geponeerd. De 'theorie' die het ontstaan van oorlog uit ideologische oorzaken wil verklaren, is inzoverre aanvaardbaar als men 'onder ideologie primair verstaat de waarde die aan de zelfstandigheid van de staat wordt gehecht'. 'Het bestaan van de staat is de hoogste waarde, die pas iedere andere maatschappelijke vormgeving, iedere verwerkelijking van andere waarden, mogelijk maakt'.

Het zijn niet *deze* stellingen die Valkenburgh door zijn onderzoek heeft willen toetsen. Het samenvallen van de waarden zoals zij bij de meerderheid der burgerij worden beleden, met die welke door de politieke leiders op het beslissingsniveau van het buitenlands beleid worden gerealiseerd, is voor Valkenburgh blijkbaar geen ogenblik problematisch geweest.

Dit alles hangt ook samen met een zwakte in Valkenburgh's conflict-sociologisch model.

Wanneer hij op p. 28 alle conflicten, mèt Georg Simmel, wil herleiden tot interactieprocessen *binnen* een sociaal systeem, miskent hij de mogelijkheid dat conflicten óók kunnen voortspruiten uit het aanvaarden, door de leden van verschillende maatschappelijke groepen, van *tegengestelde* waardesystemen, die er in laatste instantie toe kunnen leiden, dat bepaalde groepen het 'sociaal systeem' dat voor de leidende groepen grondslag der samenleving is, niet langer erkennen. Wie alleen oog heeft voor conflicten *binnen* een bestaand en aanvaard sociaal systeem, zal de dynamiek van het sociaal gebeuren nooit ten volle kunnen peilen; men kan niet de koek tegelijk bewaren en opeten, in casu, van een statisch sociaal systeem uitgaan en tegelijk ten volle recht doen wedervaren aan de sociale dynamiek.

Concreet gesteld: een conflict kan, behalve uit zich veranderende machtsposities, zoals Valkenburgh het stelt, even goed voortkomen uit een veranderend waardenbewustzijn bij gelijkblijvende machtsposities; bij voorbeeld doordat een tevoren latent gebleven gevoel van onbehagen met de

bestaande hiërarchische verhoudingen sterker geartikuleerd wordt en uitmondt in een bewuste verwerping van de traditionele waardenhiërarchie.

Hiervan uitgaande kan de socioloog trachten technieken te ontwikkelen voor het onderkennen van revolutionnaire processen en voor het meten van de snelheid daarvan.

Op dezelfde wijze mag men stellen dat ook het oorlogsprobleem ten nauwste verweven is met *tegengestelde* waardensystemen, zich uitend in tegengestelde visies op de hiërarchie in wereldverband. Door hiervan uit te gaan, had schrijver zijn onderzoek aanzienlijk kunnen verdiepen.

Had een socioloog van het internationale conflict niet tenminste de mogelijkheid moeten onderzoeken — althans openlaten — dat politieke leiders, uitgaande van hun eigen 'waarden', de oorlog of de oorlogsdreiging bewust gebruiken om bepaalde attituden of waarden bij de onderdanen aan te kweken — bij voorbeeld een grotere oorlogsbereidheid?

Had Valkenburgh dit gedaan, dan zou hij behoefte hebben gevoeld om te verklaren, waarom na de oorlogsverklaring in 1941 er onder Amerikaanse college-studenten een verschuiving te onderkennen was naar een meer militaristische houding (p. 157); of waarom in Nederland anno 1961 Russenvrees niet perse hoefde samen te gaan met een ongunstig beeld van de Russen als volk (p. 238); evenals men in eigen land zich van een discrepantie tussen oorlogsbereidheid van het volk en van zijn politieke leiders bewust kan zijn, kan men menen niet door een vreemd volk, maar enkel door diens politieke leiders bedreigd te worden. Men kan zich zelfs verbeelden, dit vreemde volk van zijn leiders te moeten bevrijden!

Als Valkenburgh hier een probleem zou hebben gezien, zou hij verder niet zo maar vlotweg hebben neergeschreven dat de strijd, waarover zijn boek handelt, 'steeds tussen twee staten plaatsvindt en nimmer dwars door de staten heenloopt' (p. 65); waaraan hij dan als een 'afterthought' toevoegt: 'behalve dan natuurlijk in geval van revolutie'.

Het onverbrekelijk verband tussen oorlog en burgeroorlog is juist een van de interessantste aspecten van de moderne oorlogvoering. De door de schrijver zozeer bewonderde Suys heeft geschreven: 'In de Tweede Wereldoorlog

was de inslag van burgeroorlog onmiskenbaar'.[1]) En Romein schreef, dat het al in een ver verleden zo was dat haast iedere oorlog toch ook bepaalde aspecten van een burgeroorlog vertoonde.[2]) Merkwaardig genoeg komt in het hele proefschrift het begrip 'vijfde kolonne' niet aan de orde — hoewel juist hier duidelijk kon blijken hoe de sociale gelaagdheid binnen elke staat het uitbreken en het verloop van een oorlog mede kan bepalen. Het zwakke verweer, gevolgd door collaboratie, van Pétain en zijn aanhang, waren even goed sociaal bepaald als het zwakke verweer afgewisseld door collaboratie, tegenover de Japanse agressie, van de Chinese grootgrondbezitters en hun vertegenwoordigers in de Kuomintang.

Valkenburgh heeft verzuimd, zijn onderzoek op deze problematiek te richten, bij voorbeeld door te vragen welke houding men zou aannemen wanneer een oorlog eenmaal zou zijn uitgebroken. Het is ook opvallend hoe weinig aandacht hij heeft besteed aan de beroepsdifferentiatie en politieke affiliatie van de door hem geïnterviewde inwoners van Groningen. Voor hem waren dit alleen 'sociale' of 'culturele' variabelen, niet potentiële groeperingen, elk met een eigen invloed op het buitenlands beleid.

Dit fundamenteel manco van het, overigens interessante en prettig leesbare, proefschrift, komt wel het scherpst tot uiting op p. 53, waar de schrijver felle kritiek uit op de marxistische theorie over de oorzaken van de oorlog. Oorlog, aldus Valkenburgh, is niet een 'strijd van de verenigde proletariërs aller landen tegen de verenigde uitbuiters aller landen, maar van proletariërs plus uitbuiters tegen andere proletariërs plus uitbuiters'. Wie nemen nu eigenlijk de beslissingen? Soms de proletariërs? En welke mogelijkheden hebben zij als dienstplichtigen, om zich aan de oorlog te onttrekken? Heeft Valkenburgh dit onderzocht? Hij gaat dan verder en merkt op, dat marxistische schrijvers nogal eens de 'onproletarische' houding van het proletariaat afdoen 'met de bekende scheldpartijen en beschuldigingen

---

1) J. Suys, **Politiek en vrede - Rekenschap van een antithese,** Arnhem, 1955, p. 34—35.

2) Jan Romein, **Carillon der tijden,** Amsterdam, 1953, p. 59; vergelijk ook mijn 'Vrede en onvrede', **De Nieuwe Stem,** jg. 14 (1959), p. 22 e.v.

van verraad. Verraad dan van de zijde van de uitgebuite proletariërs'.

Is het geoorloofd, de marxistische visie zó, vergrovend, weer te geven? Het is Valkenburgh weer — niet de marxisten! — die de proletariërs identificeert met de leiders — in casu degenen die zich als leiders van het proletariaat presenteren.

Even kwam hier de 'koude oorlog' toch weer om de hoek kijken, en dan niet alleen als object van studie. Voor het overige heeft de schrijver zich van 'koude oorlog'-motieven op prijzenswaardige manier vrijgehouden.

De verdienste van zijn werk is, dat het prikkelt tot overdenking, tot tegenspraak — en tot verdere verdieping zowel van de theoretische doordenking als van het onderzoek.

W. F. W.

P. Valkenburgh (red.), **Democratie in debat,** Egel reeks no. 2, Uitg. Boom en Zn., Meppel, 1964 (*f* 4.90).
Aspecten van de koude oorlog, Polemologische studiën no. 4, Uitg. Van Gorcum & Co, Assen, 1964 (*f* 4.50).

Democratie in debat bevat vier bijdragen: van prof. dr. J. M. G. Thurlings over 'Democratie en godsdienst', van mr. J. L. Heldring over 'Democratie en pers', van drs. P. Valkenburgh over 'Democratie en koude oorlog', en van dr. Kwee Swan Liat over 'Democratie en de ontwikkelingslanden'.

De Nijmeegse socioloog Thurlings behandelt de historische ontwikkeling van de houding der Christelijke kerken, en met name van het katholicisme, tegenover democratische denkbeelden. Zijn conclusie is dat, nadat tevoren de katholieke leiders de democratie hartgrondig hadden gewantrouwd (p. 50), nu eindelijk 'ook binnen de katholieke wereld.... de democratie in de opmars (is)' (p. 61). Hij is van mening dat hiermee de kerk bezig is terug te keren tot zijn ware beginselen, die in 'een merkwaardige consonantie' staan tot de democratische principes. Hij is overigens niet zo naïef te menen, dat de 'democratisering' van Rome veel verder zou zijn gevorderd dan een beginstadium.

Hoewel de titel van zijn bijdrage een wat bredere be-

handeling zou doen verwachten, die zich in beginsel ook tot andere wereldgodsdiensten (Islam, Hindoeïsme, Boeddhisme) zou uitstrekken, heeft Thurlings zich slechts tot de problematiek beperkt, zoals zij lag en ligt in de westelijke wereld. Ook de bijdrage van Heldring is sterk aan de westerse, in casu de specifiek-Nederlandse, situatie gebonden.

Kennelijk heeft men gemeend, de problematiek van de democratie in de niet-westerse wereld te kunnen overlaten aan dr. Kwee. Dit is te betreuren. Wij hebben op deze manier wel een belangrijke, diepgaande studie van dr. Kwee gekregen, maar weinig of niets van 'democratie in debat'. De spanning tussen het democratisch ideaal, zoals dit beleden wordt in uiteenliggende werelddelen en situaties, komt in het boekje helemaal niet tot zijn recht; en de juichkreet van de inleider P. Valkenburgh, 'hoe goed de vier stukken op elkaar bleken aan te sluiten', is alleen in zover gerechtvaardigd, dat de bijdragen elkaar niet bijten. Mijn bezwaar is, dat zij elkaar ook nauwelijks raken, laat staan snijden.

Valkenburgh had zelf de kans, het debat over het democratisch ideaal te ontketenen, door in zijn eigen bijdrage over 'Democratie en koude oorlog' de uiteenlopende interpretaties van dit begrip bij de twee partijen in de koude oorlog uit de doeken te doen. Hij had hiermee tevens op de mogelijkheid van nog weer een nieuwe vormgeving in de ontwikkelingslanden kunnen preluderen. Maar hij heeft zich beperkt tot een definitie van de (politieke) democratie, die als 'model' keurig op maat is gesneden van de westelijke wereld en haar visie. En hij heeft zich volstrekt niet afgevraagd op welke maatschappelijke voorwaarden en vooronderstellingen *dit* specifiek democratisch 'model' is gebouwd. Het gevolg is, dat Kwee's studie, in zover zij de sociale en economische aspecten van de democratie mee in beschouwing neemt, in deze bundel alleen is komen te staan.

Daarentegen mag men een aantal van de voordrachten voor het Studium Generale aan de Groningse Universiteit, in 1964 gehouden, en bijeengebracht in *Aspecten van de koude oorlog*, wel degelijk als bijdragen zien tot de 'democratie in debat'.

Op p. 17 van zijn voordracht, getiteld 'Het marxisme van Marx', wijst prof. dr. B. M. I. Delfgaauw er op, dat in de hedendaagse westerse wereld 'een kapitalistische macht binnen de democratische staat' is ontstaan, 'die de democratie tot op grote hoogte frustreert'. Hij wijst er op — en dit inzicht is voor de dialoog tussen Oost en West onmisbaar — 'dat de politieke democratie alleen tot ontplooiing komt, wanneer de economische democratie, d.i. de nationalisatie der sociale produktiemiddelen wordt gerealiseerd'.

Ook prof. dr. R. C. Kwant stelt in zijn voordracht 'Vrijheid in Oost en West' twee radicaal verschillende vrijheidsbegrippen tegenover elkaar (p. 33), waarmee Valkenburgh's visie, dat als tegenpool van *'de* democratie' alleen maar *'de* dictatuur' kan gelden, tot een eenzijdig partijstandpunt wordt gereduceerd.

In prof. dr. J. Tinbergen's korte bijdrage over 'Ontwikkelingen in de economische stelsels' wordt het vraagstuk van de 'economische democratie' helaas niet aangeroerd. Jammer genoeg ook was de voordracht van prof. dr. V. Koretsky over 'The Essence of the People's Democracy' niet voor publikatie beschikbaar.

De bijdrage van mr. G. E. Langemeijer over 'Het wezen van de Westerse democratie' vult echter de lacune in zoverre aan, dat de schrijver de voorwaarden en vooronderstellingen van de typisch-westerse democratie scherp heeft omlijnd, en deze daarmee tevens in belangrijke mate heeft gerelativeerd. Tot de 'bestaansvoorwaarden' van de democratie rekent Langemeijer 'een soliede meerderheid die het stelsel beaamt, voldoende bekwame bestuurders die hetzelfde doen', en vooral — zeer belangrijk — de afwezigheid van 'te grote tegenstellingen onder de burgers', althans 'tussen enigszins omvangrijke groepen van hen' (p. 37). En, het meest wezenlijke, 'afwezigheid van grote nood' — waarmee duidelijk wordt gemaakt, waarom in 'ontwikkelingslanden' de problematiek zozeer verschillend ligt. Dit is des te belangrijker, omdat ook de Oosteuropese landen ten tijde van de keuze van hun huidig politiek systeem nog tot de 'ontwikkelingslanden' mochten worden gerekend.

Naast de 'bestaansvoorwaarden' noemt Langemeijer ook de 'levensbeschouwelijke vooronderstellingen' van de democratie, waarmee hij nog een laag dieper graaft. De eerste

vooronderstelling is 'dat de overheersende ethische overtuiging binnen een volk niet is een volledig normatief absolutisme' (p. 37). Inderdaad, volgens het westers democratisch stelsel doet het er minder toe, wat er gebeurt, dan dat de spelregels in acht worden genomen. En mij dunkt, dat een volk 'in grote nood' geen tijd heeft om af te wachten of volgens de regels van het spel toevallig de 'juiste' beslissing, die een eind moet maken aan de honger en ellende, uit de bus komt.

Op veel diepzinniger wijze dan Valkenburgh formuleert Langemeijer de relatie tussen democratie en ideologie. Valkenburgh stelt (*Democratie in debat*, p. 92), dat 'de democratie geen eigen ideologie bezit', in tegenstelling tot haar tegenpool, de 'diktaturen'. Langemeijer maakt duidelijk, dat aan de westerse democratie wel degelijk levensbeschouwelijke waarden ten grondslag liggen, al zijn deze 'weinig spectaculair' (p. 43). Maar 'binnengehaald heeft het Westen de democratie niet om die waarden, maar om illusies, waarvan thans niets meer over is'. Het lijkt mij zeker — al noemt schrijver dit niet — dat hij tot die illusies ook zou willen rekenen de onderstelling, dat het individu, mits in staat gesteld kennis te nemen van alle pro's en contra's, steeds de 'juiste' beslissing zal kunnen nemen.

Toch komt Langemeijer, op grond van de erkenning hiervan, niet tot een volstrekt relativisme. Zijn tweede 'levensbeschouwelijke vooronderstelling' houdt namelijk in, dat een 'volstrekt zedelijk relativisme' juist onbestaanbaar is met de democratie. Hij haalt Churchill aan: 'Democratie is de slechtste van alle regeringsvormen, met uitzondering van alle andere, waarmee men het tot dusver beproefd heeft'.

In ieder geval komt Langemeijer terecht tot de conclusie 'dat democratie in Westerse zin een gecompliceerde en een precaire zaak is, die niet alleen vraagt om verdediging tegen andere stelsels, maar minstens evenzeer om waakzaamheid tegen ontaarding van de maatschappelijke verhoudingen en de levensbeschouwing, die haar dragen' (p. 38).

Bij de uitwerking van deze gedachte is Langemeijer niet op zijn sterkst. Hier had hij voorop kunnen stellen dat de kernvraag in de westerse democratie is, in hoeverre de sociale lagen en belangengroepen die aan dit stelsel hun

machtspositie en een relatieve welstand ontlenen, bereid zullen zijn de spelregels te handhaven zodra deze positie ernstig zou worden aangetast. In geval van 'grote nood' — oorlog bij voorbeeld — is men vrij gemakkelijk bereid met de principes te marchanderen of ze zelfs overboord te gooien; begrijpelijk, gezien het overwegend belang van het resultaat, de overwinning, waarbij een wachten totdat langs democratische weg de 'juiste' beslissing uit de bus komt rollen, toppunt van dwaasheid zou zijn. Maar het overboord zetten van de democratische spelregels gebeurt vaak ook al te gemakkelijk, wanneer de machtige groepen zelf menen 'in nood' te verkeren, dat wil zeggen, vrezen dat het democratisch systeem hun positie in gevaar zou brengen. In hun koloniale gebieden traden de westerse 'democratieën' alles behalve democratisch op; ook in eigen land is de democratie lang niet altijd bestemd voor de minderheidsgroepen — men denke aan de Amerikaanse negers. En steeds wanneer in eigen land het bestaande kiesstelsel voor de regerende groepen minder gunstig werkt, bestaat de mogelijkheid een ander, 'democratischer', kiesstelsel in te voeren.

Wanneer Langemeijer aan *deze* precaire aspecten van de westerse democratie aandacht had besteed — evenals aan de voorliefde van bepaalde democratieën voor steun aan anti-democratische regimes buitengaats — zou hij zich vermoedelijk ook bezorgder hebben getoond over de gevaren van een in het geheim en buiten enige openbare controle werkende inlichtingendienst (p. 41). Hier is het Langemeijer, die zich aan illusies overgeeft. Wanneer hij meent, dat degenen, die zich door de 'BVD' bedreigd voelen, desondanks hun mening, 'zelfs ter bestrijding van de B.V.D.' *vrijelijk* uiten, dan toont hij zich daarmee een vreemde in het Jerusalem der linkse kringen. Die zich werkelijk uiten, vormen maar een kleine minderheid. Hoe zou het anders komen, dat toen kort geleden een journalist vele tientallen concrete gevallen had achterhaald van personen, die slachtoffer zijn geweest van B.V.D.-activiteiten, de grote meerderheid van dezen niet bereid bleek toestemming te geven hun geval met naam en toenaam te publiceren, hetzij omdat zij de gevolgen voor zichzelf vreesden, hetzij omdat zij bang waren dat degenen, die hun in vertrouwen hadden meegedeeld, welke rol de B.V.D. in hun geval had gespeeld,

door de 'publikatie' er in zouden laten vliegen?

Wie de angst voor de B.V.D. van nabij heeft meegemaakt, is er niet zo zeker van als Langemeijer dat 'de vernedering van te moeten zeggen wat men eigenlijk **niet** denkt' in *onze* democratie afwezig is.

Bij zijn betoog, waarin Langemeijer de 'onmisbaarheid' van een inlichtingendienst poneert, doet hij evenmin blijken van een besef hoe groot het gevaar is dat een ongecontroleerde dienst, met grote, geheime macht bekleed, geleidelijk tot een staat in de staat gaat uitgroeien.

Gelukkig keurt Langemeijer het af, dat aan het inwinnen van inlichtingen ook het toepassen van sancties verbonden wordt, zoals 'belemmering in het vinden van passend werk', en met name het weren van mensen uit functies 'waar de kans, dat zij de democratie zullen schaden, te verwaarlozen is'. Ontneemt men de B.V.D. de macht om door zijn inlichtingen carrières te breken, dan is een van de grootste gevaren van een spionagedienst hiermee ingeperkt.

Bevat *Aspecten van de koude oorlog* dus een belangrijke bijdrage tot de 'democratie in debat' — ook de problematiek van de koude oorlog als zodanig komt er, uiteraard, aan zijn trekken. Hierover slechts enkele opmerkingen. Prof. mr. B. V. A. Röling geeft een diepgaande en instructieve behandeling aan de hand van de probleemstelling 'Koude oorlog en vreedzame coëxistentie'. De niet-westerse wereld wordt wederom vertegenwoordigd door dr. Kwee Swan Liat in een belangrijke en goed gedocumenteerde bijdrage over 'China en de koude oorlog'.

Bij deze twee uitstekende bijdragen steekt een historische bijdrage van prof. dr. A. F. Manning over 'Het ontstaan van de koude oorlog' wat povertjes af. Hoewel de schrijver hier en daar heeft gepoogd, zich ook in het gezichtspunt van de wederpartij in de koude oorlog te verplaatsen, en blijkt te beseffen dat ook het Oosten reden heeft het Westen te wantrouwen, is hij er toch niet in geslaagd zich helemaal aan de koude oorlogssfeer en -terminologie te onttrekken. De verzekerdheid bijvoorbeeld, waarmee Manning stelt dat de koude oorlog begonnen is met de 'sowjetisering' van Oost-Europa vanaf 1946 (p. 50) geeft weinig blijk van een genuanceerd oordeel. Was aan deze 'koude oorlogsdaden'

niet in Griekenland — toch ook tot Oost-Europa behorend — vanaf 1944 iets in omgekeerde richting, het door Churchill met behulp van Britse troepen aan de macht brengen van de rechtse royalistische groepen, voorafgegaan?

En wanneer Manning stelt dat de westelijke leiders 'die hele zomer van 1945 vrijwel zonder initiatief bleven' (p. 50), dan vergeet hij toch dat ene grote 'initiatief': het werpen van twee atoombommen op Hirosjima en Nagasaki. Prof. Blackett heeft destijds gesteld, dat dit niet de laatste stap was in de Tweede Wereldoorlog, maar de eerste in de Koude Oorlog.

Voor een evenwichtiger analyse van de 'koude oorlog' in zijn ontstaan en uitingsvormen kan men weer beter terecht bij Valkenburgh in zijn reeds eerder genoemde bijdrage 'Democratie en koude oorlog', opgenomen in *Democratie in debat*. Een van de belangrijkste opmerkingen — die men bij Manning node mist — luidt: 'de beelden die de tegenstanders zich van elkaar hebben gevormd, zijn vrijwel identiek' (p. 98).

Op deze manier vullen de twee hier besproken bundels elkaar toch weer goed aan.

W. F. W.

SCHRIJVEN, LEZEN EN ETEN IN VLAANDEREN

Twee op drie Engelse schrijvers verdienen een 850 fr. per week. Van degenen die men beroepsschrijvers noemt, verdient de helft slechts 70.000 fr. per jaar.

Dat zijn een paar cijfers die we lichten uit een verslag dat verscheen in de *New Statesman*, van 24 juni 1966.

En hoe staat het in België? Een Vlaams auteur, gesteld dat hij enige bekendheid geniet in Nederland, mag zich gelukkig wanen indien gemiddeld een 3.000 exemplaren van zijn werk worden verkocht per jaar. Stellen we daarbij dat een boek, ruim gerekend, 150 fr. kost, dan heeft hij hiervan een inkomen van 45.000 fr. (3.211 gulden).

Slechts weinigen komen echter tot dat verkoopcijfer van 3.000. En zelfs als ze ertoe komen, dan is er nog altijd het feit dat ze telkenjare met een nieuw boek klaar moeten

staan, wat uiteraard moeilijk is, gezien ze van de 45.000 fr. niet kunnen leven en ze dus verplicht zijn nog een andere bezigheid te hebben. Trouwens men moet wel besluiten dat we ruim rekenen als we de cijfers met die van de Engelse auteurs vergelijken en daarbij de verhoudingen der afzetmogelijkheden onder ogen nemen. Over de beroepsschrijvers kunnen we het beter niet hebben bij ons, zij zijn inderdaad een te grote zeldzaamheid. Een auteur die het dubbele verkoopt van dit 'goede gemiddelde' komt trouwens nog maar tot 90.000 fr. (6.422 gulden) inkomen per jaar. Een geschoolde arbeider verdient in België ongeveer het dubbele. Daar zou men dus 13.000 exemplaren per jaar moeten voor verkopen. Deze bestseller-auteurs kan men op de vingers van één hand tellen.

Mervyn Jones heeft het verder in zijn artikel over het feit dat men meer en meer moet vaststellen dat vele hedendaagse romans blijkbaar in een grote haast geschreven zijn. Dat wordt verklaard door al het voorgaande. Het boek, of geen centen, het is een van de twee. Komt nog bij dat een schrijver opsporingswerk moet betalen, wat zijn inkomen weeral verlaagt.

Dit alles heeft ertoe geleid dat romanschrijven meestal een vrijetijdsbesteding is geworden, met alle naargeestige gevolgen vandien. Poëzie is dit al lang. Maar poëzie is veelal het gevolg van de inspiratie van een korte tijdspanne. Romanschrijven is integendeel een werk van aangelegenheid en van lange adem.

Misschien verklaart dit het hedendaags succes van het kortverhaal? Op dit ogenblik zelfs het ultra korte kortverhaal dat men misschien proza-poëzie zou kunnen noemen, zoals bij ons een Gust Gils dat bij voorbeeld beoefent. Er is al heel wat geredetwist over het feit of een auteur van zijn schrijven zijn beroep zou moeten kunnen maken. Er zijn voor- en tegenstanders. Ons lijkt het dat het moeilijk is twee heren te dienen. Men is schrijver of men is bureelbediende, of men is beiden half en half, en daar is noch de lezer, noch de werkgever mee gediend. De tegenstanders zijn dan ook gewoonlijk lieden die zich een positie verworven hebben waarbij ze het zich kunnen veroorloven figuurlijk de broek te schuren. Maar of dat nu de oplossing is willen we betwijfelen.

In feite zijn we met dit alles nog steeds niet tot de kern van de zaak gekomen. En deze kern ligt verscholen in de volgende vraag. Zijn er wel schrijvers, zijn er wel boeken nodig? M.a.w zijn er lezers? We moeten beginnen met hier een onderscheid te maken. We zouden daarom twee vragen willen stellen. Ten eerste, zijn er lezers, eenvoudig, en ten tweede, zijn er lezers die boeken kopen.

Lezers zijn er blijkbaar wel, als men de statistieken der bibliotheken mag geloven.

Met de kopende lezers is het slechter gesteld, het zijn er ongeveer 2.000 per boek, het overige gedeelte van de verkochte exemplaren gaat langs een of andere weg (staat, provincie, gemeente) naar de bibliotheken. Maar aan dit laatste soort lezers verdient de auteur niets, het sommetje van de bibliotheekaankoop buiten beschouwing gelaten.

We komen dus tot het besluit dat er lezers zijn, om welke reden er ook schrijvers nodig zijn. En hier laten we dan alle andere beschouwingen over de noodzakelijkheid van literatuur in de samenleving terzijde. Er zijn schrijvers nodig om leesvoer te verschaffen. Maar de schrijvers worden slechts door een miniem deel van de lezers onderhouden. Er schuilt hier een onrechtvaardigheid. Een onrechtvaardigheid die ons inziens, weliswaar gedeeltelijk, zou kunnen verholpen worden door het innen van een miniem bedrag, bestemd voor de auteur, bij elke boekuitlening in de bibliotheken.

Hoe deze gelden dan verdeeld moeten worden is een verder punt van discussie waarop we niet te ver zullen ingaan. Er stelt zich inderdaad het vraagstuk van de buitenlandse werken, van de successchrijvers, enz. Wat de buitenlandse auteurs betreft, zouden we misschien kunnen zeggen dat een bibliotheek een instelling is van nationaal nut zodat het ons logisch lijkt dat de gelden, ook deze geïnd op buitenlandse werken naar de eigen auteurs gaan. Wat de successchrijvers betreft, mogen we misschien de hoop uitspreken dat ze de solidariteit kunnen opbrengen dat ze inzien dat deze opbrengsten de schrijversgemeenschap in haar geheel toekomen. Maar ook deze voorgestelde bibliotheekheffingen zullen niet kunnen volstaan om het schrijversschap in ons land bestaansmogelijkheid te verschaffen.

Rest dus de tussenkomst van overheidswege. Over het

vraagstuk der subsidie of hoe men deze tussenkomst ook noemen mag is al heel wat inkt gevloeid.

Feit dat men in dit verband in principe moet stellen is dat men vooral niet aan de vrijheid van de schrijver mag raken. Ons inziens moet deze tussenkomst gebeuren onder de vorm van betaling voor geleverde prestatie. Blijft dan natuurlijk de moeilijke beginperiode, maar aan de andere kant is het toch ook weer zo dat men niet van meet-af op kussentjes hoeft te zitten.

Marc Andries.

JAN GERHARD TOONDER

Van Jan Gerhard Toonder kennen we reeds lang het enorme vertellerstalent. Dat Toonder het ook hogerop zoekt is eveneens geen nieuwigheid. Zijn vorige werken getuigen daarvan. Het mag eigenaardig klinken, maar het is juist door het zoeken van de eenzaamheid dat deze schrijver in contact gekomen is met de modernste stromingen in de hedendaagse literatuur.

Toen de schrijver nu tien jaar geleden op het eiland Iibiza belandde kwam hij daar terecht temidden van een schrijverscolonie van internationaal allooi. In elk geval hebben deze contacten verruimend gewerkt. Zijn laatste gepubliceerde werken, romans en novellen getuigen daarvan. In nog ruimere zin is dit het geval met het pas verschenen boek boek *Opstaan op zaterdag.*

Toonder sluit hier aan bij de werkwijze van de grote Amerikaanse science fiction schrijvers. Dat hij dit doet vanuit zijn Europese denkwereld kan hem enkel ten goede gerekend worden. Ergens kunnen we misschien ook aan Kafka of Camus en zelfs Grass denken. We worden onmiddellijk in een naamloze maatschappij geplaatst waar het leven evolueert in de banden van strikte en meestal zelfs absurd doorgedreven voorschriften. De grote motto's zijn: Plichtsbetrachting, Ordelijkheid, Tevredenheid en Vertrouwen in het gezag. Geen enkele afwijking van de bestaande normen wordt geduld. Iedereen beloert iedereen, want verklikking is de enig mogelijke manier om het verder te brengen in een maatschappij die juist door de tot de spits gedreven reglementering aan corruptie ten onder gaat.

De hoofdfiguur Chrone heeft echter zijn zelfstandigheid van geest nog niet helemaal verloren. Op een zaterdag-

morgen wordt hij zich daarvan bewust. Hij stelt vast dat de eentonigheid aan zijn geluk is gaan vreten. Gevoelens van schuld angst en hoop verwarren hem. In de loop van het verhaal komt Chrone met andere ontevredene 'dromers' in aanraking. Hun dromen blijken echter niet zomaar dromen te zijn. Zij ontstaan uit een soort heimwee naar het verleden, het zijn vage herinneringen die ze in het begin met angst tegemoet treden, maar die hen langzamerhand meer en meer gaan beïnvloeden. Er wordt een geheime vereniging gesticht, de 'Duikers'. Natuurlijk komen er botsingen met de 'maatschappelijke instellingen'. Chrone wordt gestraft, gedegradeerd tot de laagste klasse. Zo ontstaat in die laagste klasse van de 'Kruiers' een haard van opstandigheid.

De hele tijd rijst in dit prangende verhaal de vraag: hoe is het mogelijk dat zo'n massa mensen volledig afgestompt naar de willekeur van onzinnige wetten dansen. Zelfs de opstand van een paar enkelingen brengt die massa niet in beweging. De grote macht van wat Toonder de 'Heren' noemt bestaat er echter in dat niemand deze Heren kent. Vanwaar komen uiteindelijk de bevelen, de richtlijnen, de wetten? Is gehoorzaamheid de enige oplossing? We vragen het ons met Jan Gerhard Toonder af.

De machinale gehoorzaamheid die zelfs de liefde afstompt tot een dagelijkse kille geplogenheid. Uiteraard is deze liefde heterosexueel. En daar komen we dan tot een tweede botsing. De lesbische liefde doet haar intrede. Dit is grote zonde. Het gaat hier niet om het feit van hetero- of homosexualiteit. In Toonders boek zijn het de alleen 'verkeerde' geliefden die tot een waarachtige individualiteit komen.

Hoe dan ook, we zijn de overtuiging toegedaan dat we hier met een werk te maken hebben dat meer dan gewone aandacht verdient. Het komt ons voor dat we hier een roman onder ogen hebben gekregen die als een richtpaal staat in een woestijn van middelmaat. Moeten we opstaan op zaterdag om dezelfde avond weer te gaan slapen, of moeten we opstaan om de vrijheid tegemoet te treden? Vragen en nog eens vragen. Dat is wat een goed boek kenschetst, de vragen. En vragen stelt Jan Gerhard Toonder bij de vleet.

Marc Andries

Jan Gerhard Toonder: **'Opstaan op zaterdag'**, De Bezige Bij Amsterdam, voor België Contact Antwerpen. LRP 172, 135 fr.

MEDEWERKERS AAN HET CHINANUMMER

(juni/juli 1966)

Van lezerszijde bereikte de redaktie het verzoek alsnog de personalia van enkele medewerkers aan het Chinanummer te geven, die in het Chinanummer zelf achterwege moesten blijven wegens plaatsgebrek.

Bruce Burton, geboren in 1933. Tot voor kort wetenschappelijk medewerker aan het Institute of Social Studies te Den Haag, nu hoogleraar te Ontario. Werkte o.a. mee aan de *Internationale Spectator* met artikelen over de Chinees-Indiase betrekkingen en over de Indiase buitenlandse politiek.

Bob Carlier, geboren in 1931, leraar moraal te Gent. Studeerde Germaanse filologie en Opvoedkundige wetenschappen. Lid van de redaktie van *Links.* Publiceert binnenkort een studie *Heinrich Heine en de revoluties.*

René Dekkers, geboren in 1909, hoogleraar te Gent en te Brussel. Publiceerde o.a. *Humanisme en rechtswetenschap* (1938), *Le droit privé des peuples* (1953) en *Handboek van het burgerlijk recht* (1956–'58).

Prof. Dr. J. H. de Haas, geboren in 1900, bijzonder hoogleraar in de leer van de wereldgezondheidszorg te Leiden. *Dr. J. H. de Haas-Posthuma,* kinderarts.

Prof. Dr. E. Zürcher, geboren in 1928, studeerde Chinese en Japanse taal- en letterkunde, zette zijn studie voort te Stockholm (Chinese schilderkunst), te Parijs (geschiedenis van het Chinese Buddhisme) en te Peking in 1964. Sinds 1962 hoogleraar te Leiden in de geschiedenis van het Verre Oosten.

INHOUD

Jos Vandeloo: In een optocht zag ik vaandels . 569

Th. J. Hooning: Oorlog als bestaansmiddel . . 570

Eddy van Vliet: Gedichten 592

Roger van de Velde: Mijn geliefde en liefhebbende dochter 594

Ex Libris: Mensen in de koude oorlog . . . 616

Democratie in debat, Aspecten van de koude oorlog 621

Schrijven, lezen en eten in Vlaanderen 627

Jan Gerhard Toonder 630

Medewerkers aan het Chinanummer . . . 632

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER:

Th. J. Hooning, geboren in 1928, studeerde aan de P.S.F. te Amsterdam sociologie. Thans leraar te Enschede; bereidt een proefschrift voor over George Orwell.

Roger van de Velde, geboren in 1925 te Boom bij Antwerpen. Werkte mee aan o.a. *De Vlaamse Gids*, *Arsenaal*, *De Faun*, en *Standpunt*. Publiceert binnenkort een verhalenbundel bij Bruna.

Eddy van Vliet, geboren in 1942, woont te Antwerpen. Studeerde rechten. Publiceerde *Het lied van Ik* (gedichten, 1964) en werkte mee aan *Ruimten*, *Kentering* en *De Geus*.

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

10 NEDERLANDSE VERHALEN van Teo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, Adri Laan, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
124 pag *f 3,50/Bfr. 55*

HERDENKINGSNUMMER JAN ROMEIN met bijdragen o.a. van A. Romein-Verschoor, W. F. Wertheim, Fr. de Jong Edz., O. Noordenbos, N. A. Donkersloot en J. Presser.
156 pag. en portret van Jan Romein *f 3,50/Bfr. 55*

VERHALEN VAN JONGE NEDERLANDSE SCHRIJVERS van Paul van der Loeff, Marc Andries, Henk van Kerkwijk, Teo Anton van Kooten, Frans de Bruyn, Ward Ruyslinck, Marc Insingel, Pszisko Jacobs, Adri Laan, Nic. van Bruggen, Louis Ferron, Carla Walschap en Roger Binnemans.
128 pag. *f 3,50/Bfr. 55*

POLEN, VANDAAG EN GISTEREN met bijdragen van o.a. Milo Anstadt, B. Delfgaauw, P. Valkenburgh, J. P. Schuyf, Pszisko Jacobs, Jerzy Holzer en Nico Rost.
136 pag. *f 3,90/Bfr. 60*

HERDENKINGSNUMMER N. A. DONKERSLOOT met bijdragen van o.a. Victor van Vriesland, Karel Meeuwesse, O. Noordenbos, Alfred Kossmann, J. J. Oversteegen, Maurits Mok en B. Stroman.
76 pag. *f 2,50/Bfr. 40*

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

Drukkerij en Uitgeverij LAVERMAN N.V.
DRACHTEN - Telefoon 05120-2641 - Giro 801077